

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ЯЛОВЕНКО Антоніна Олександрівна

**Стиль сімейного виховання як чинник становлення самооцінки
молодшого школяра / Family upbringing style as a factor in the
formation of junior schoolchildren's self-esteem**

Спеціальність 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Психологія»
Випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала:
студентка групи ПСм-21
Яловенко Антоніна Олександрівна

(підпис)

Науковий керівник:
канд. філол. н., доцент
Гірняк Галина Степанівна

(підпис)

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__»_____20__р.
Завідувач кафедри

(підпис)

Тернопіль 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДНЯТОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ.....	7
1.1. Поняття, різновиди та функції сім'ї як малої соціальної групи.....	7
1.2. Роль сім'ї у первинній соціалізації особистості.....	10
1.3. Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості на етапі молодшого шкільного віку.....	16
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. МОДЕЛІ ТА СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМООЦІНКИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА.....	24
2.1. Самооцінка як інтегральна характеристика особистості та чинники її становлення.....	24
2.2. Різновиди стилів батьківської взаємодії з дітьми та їх порівняльний аналіз...	26
2.3. Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку молодшого школяра.....	30
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН.....	36
3.1. Класифікація основних психодіагностичних методик спрямованих на визначення самооцінки молодшого школяра.....	36
3.2. Програма оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях та їх експериментальна апробація.....	47
3.3. Система рекомендацій батькам і вчителям щодо покращення самооцінки дітей молодшого шкільного віку.....	52
Висновки до розділу 3.....	55
ВИСНОВКИ.....	56

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасна сім'я є найважливішим соціальним середовищем для розвитку зрілої особистості. Мета виховання дітей у сім'ї є всебічний розвиток особистості, що поєднує в собі фізичний розвиток, розвиток духовності та моральних цінностей. Сімейні принципи і вплив всього сімейного способу життя формують особливості характеру, цілеспрямованості духу. Саме в сім'ї діти бачать і відчують любов батьків, отримують від них турботу та підтримку.

Актуальність теми є надзвичайно важливою в сучасних умовах розвитку суспільства. Самооцінка є ключовим компонентом особистості, який значно впливає на успішність навчальної діяльності, міжособистісні відносини та загальний психологічний стан дитини.

У молодшому шкільному віці діти активно формують своє уявлення про себе, і цей процес значною мірою залежить від сімейного оточення. Стиль виховання, який обирають батьки, визначає, яким чином дитина сприймає власні досягнення та невдачі, як вона оцінює себе у порівнянні з іншими. Невідповідний стиль виховання може призвести до формування низької або завищеної самооцінки, що може негативно вплинути на подальший розвиток особистості.

У зв'язку з цим дослідження взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та самооцінкою молодшого школяра є вкрай актуальним. Результати таких досліджень можуть допомогти педагогам, психологам та батькам розробити ефективні підходи до виховання, які сприятимуть формуванню здорової та адекватної самооцінки у дітей.

Дану тематику досліджувало чимало дослідників, зокрема тут можна відзначити: О.Безушко (гендерні особливості становлення самооцінки старших підлітків), О.В.Варгата (психологічні особливості формування самооцінки

молодших школярів), Л.В.Гончар (формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку), О.В.Казаннікова (психолого-педагогічна характеристика причин та проявів психогенної дезадаптації в дитинстві), Г.А.Крупник (порівняння особливостей взаємин дітей з батьками у підгрупах за порядком народження у сімейній ієрархії), В.В.Москаленко (соціалізація особистості), О.А.Столярчук (вплив сім'ї на формування самооцінки дитини), та інші.

Але не зважаючи на велику кількість праць з даної теми, питання становлення самооцінки дітей молодшого шкільного віку і її вплив на формування особистості є досить малодослідженим. Спостерігається тенденція до зниження якості та кількості сімейного спілкування (вербальної комунікації), авторитарність, наявність міжособистісної дистанції, непорозуміння тощо).

Метою дослідження є доведення того, що стиль сімейного виховання впливає на самооцінку дитини молодшого шкільного віку.

Завдання дослідження:

1. теоретично дослідити поняття, різновиди та функції сім'ї, стилі сімейного виховання та її роль у формуванні самооцінки дітей молодшого шкільного віку;
2. вивчити моделі та стилі сімейного виховання як психологічні детермінанти самооцінки молодшого школяра;
3. емпірично дослідити особливості самооцінки молодших школярів в сучасних сім'ях та проаналізувати результати;
4. охарактеризувати прикладні аспекти дослідження внутрішньо-сімейних взаємин;
5. розробити програму оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях та виконати її експериментальну апробацію.

Об'єктом дослідження є процес сімейного виховання, який формує самооцінку молодшого школяра.

Предметом дослідження виступає рівень самооцінки дитини молодшого шкільного віку.

Методи дослідження: метод теоретичного аналізу та синтезу, метод ранжування та узагальнення; порівняння – для визначення характеристик стилів батьківського виховання; систематизація – для вивчення літературних джерел, методи кількісної та якісної обробки результатів опитування, емпіричні методи: бесіда, опитування, анкетування, психодіагностичні методики, а саме:

- методика «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина;
- методика визначення самооцінки за Захаровим А.В.;
- методика визначення рівня самооцінки за методикою «Який я?» Н. Прокіної;
- методика «Сходінки», автор – В. Щур.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що за проведеним емпіричним дослідженням було розроблено програму оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях.

Практична значущість полягає у напрацюванні способів покращення самооцінки молодших школярів і загалом налагодженні внутрішньосімейних відносин. Дану психокорекційну програму можна застосовувати шкільними психологами для сім'ї, яка виховує молодших школярів.

Структура й обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел (67 найменування). Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок, з них сторінок 58 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

1.1. Поняття, різновиди та функції сім'ї як малої соціальної групи

Головною метою виховання дітей у сім'ї є всебічний розвиток особистості, що поєднує в собі фізичний розвиток, розвиток духовності та моральних цінностей. Сімейні принципи і вплив всього сімейного способу життя формують особливості характеру, цілеспрямованості духу. Саме в сім'ї діти бачать і відчують любов батьків, отримують від них турботу та підтримку.

На думку О.Б.Голець зміст сімейного виховання охоплює всі його сфери, адже сім'я здійснює фізичне, естетичне, трудове, духовно-моральне виховання дітей, формує їхні погляди у всіх сферах. Батьки дають дітям знання про природу, суспільство, виробництво, професію, формують досвід творчої діяльності, розвивають певний рівень інтелектуальних умінь і навичок, виробляють ставлення до світу, людей, професії і життя [12].

В.Пономарьова та В.Захарченко розуміють сімейне виховання як багатовимірне виховання, що включає:

- ставлення батьків до своїх дітей та переживання цього ставлення (емоційний компонент);
- особливості сприйняття та розуміння особистості дитини (когнітивний компонент)
- стереотипи поведінки, що практикуються по відношенню до дитини (поведінковий компонент) [45].

Виховання – це співпраця, взаємодія, взаємовплив і взаємопідсилення між дітьми та дорослими. При цьому кожна сім'я має більші чи менші виховні можливості. Від цього потенціалу залежить результат виховання.

Для повноцінного розвитку особистості дитини в сім'ї повинні бути встановлені сприятливі стосунки між батьками і дітьми. Діти, які зростають в атмосфері любові та розуміння, стають доброзичливими, комунікабельними та відкритими, мають менше проблем зі здоров'ям та труднощів у навчанні.

Н.Сушик наголошує на тому, що порівняно з іншими соціальними інститутами, сім'я має особливості, які мають вагомий вплив на розвиток особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Сім'я формує власний спосіб життя та мікрокультуру, що ґрунтується на цінностях та елементах культури суспільства та окремих соціальних верств.

2. У сім'ї формуються базові уявлення про те, що є добрим, а що поганим, про добро і зло. Сім'я виступає першою ланкою, що пов'язує людину із суспільством, передаючи генетичні коди та важливі соціальні цінності з покоління в покоління.

3. Завдяки постійному та тривалому спілкуванню між людьми різної статі, віку та життєвого досвіду діти переймають поведінкові моделі своїх батьків, а вже пізніше – моделі поведінки людей за межами родини.

4. Сімейні зв'язки, що мають сильний емоційний характер і базуються на прихильності та симпатії, сприяють виникненню несвідомих механізмів соціально-психологічного впливу, таких як наслідування та навіювання. При цьому емоційне забарвлення цих контактів відіграє важливу роль у формуванні почуття задоволеності чи незадоволеності собою та оточенням [51].

О.В.Гловацька [15] вважає, що роль сім'ї у розвитку особистості дитини особливо важлива на ранніх етапах соціалізації дитини.

Так, на першому етапі (до 1 року) дитина розвиває у собі довіру або недовіру до світу. Рівень довіри до інших людей і світу загалом значною мірою

визначається якістю материнської турботи. Важливу роль відіграють особливості спілкування, здатність матері створити відчуття стабільності й показати себе як надійну людину. Менш значущим є обсяг наданих матеріальних благ чи їжі.

На другому етапі (1-3 роки) дитина розвивається по осі "автономія-сором-сумнів".

По-перше, розвивається здатність до саморегуляції тілесних проявів і встановлюється певне співвідношення впертості та спонтанності поведінки. Специфіка цих стосунків залежить від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати власну поведінку, водночас делікатно обмежуючи її у сферах, що можуть становити потенційну або реальну небезпеку для неї чи оточуючих.

Відчуття сорому у дитини виникає як внутрішній гнів, коли її позбавляють можливості діяти самостійно : батьки постійно виконують усе за неї або вимагають завдань, які вона поки не здатна освоїти. Це призводить до втрати впевненості у власних силах і формування пасивності та безвольності.

Третя стадія (3-6 років) визначається розвитком осі "суб'єктність-вина" дитини. У цьому випадку до самостійності додається ініціативність, здатність давати обіцянки, будувати плани, вирішувати нові завдання і набувати нових корисних навичок. Чи переважатиме спонтанність дитини, залежить від того, як батьки реагують на її висловлювання про наміри, а також чи визнають і підтримують її право на допитливість, уяву і творчість [36].

Це пов'язано з тим, що стосунки між батьками та дітьми визначають, чи приймає особистість, яка розвивається, соціально важливі цінності та настанови, розвиває емоційну сферу та визнає природу сімейних і ширших соціальних ролей.

Діти відчують провину через батьків, які не заохочують самостійність або надмірно карають.

Таким чином, особливості сім'ї та дитячо-батьківської взаємодії значною мірою визначають (або не визначають) успішність дитини на наступних етапах

соціалізації. Серед характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, можна виділити наступні :

- соціально-демографічна структура сім'ї, яка включає соціальний і професійний статус батьків, вік, стать, кількість членів сім'ї та присутність представників різних поколінь;
- загальний психологічний клімат, емоційний настрій сім'ї;
- тривалість і якість взаємодії з дітьми;
- психолого-педагогічна культура загалом і батьків зокрема;
- зв'язки сім'ї з іншими спільнотами (школа, родичі тощо);
- матеріально-побутові умови[5, с.121; 6, с.34].

Сучасна українська сім'я часто не може реалізувати свій виховний потенціал повною мірою. Це пов'язано як з особливостями суспільного виховання, так і з негативними змінами всередині родини. Серед них – зниження стабільності сім'ї, зменшення розміру сім'ї, послаблення традиційної ролі батька, зайнятість жінок.

Отже, сім'я є місцем первинної соціалізації, психічного розвитку та формування особистості. Сім'я, особливості її функціонування та особисті якості батьків визначають, якою виросте дитина.

1.2. Роль сім'ї у первинній соціалізації особистості

Аналіз матеріалів щодо сімейного виховання та ролі сім'ї в соціалізації дитини свідчить, що сім'я є одним із найдавніших виховних інститутів, у якому дитина пізнає себе та формується впевненість у собі, виявляється індивідуальна спрямованість її особистості, задовольняються потреби дитини, реалізуються любов, повага, турбота, спілкування, активність, формується мотивація поведінки дитини, відбувається її первинна соціалізація. Незважаючи на важливість школи та однолітків, саме сім'я закладає фундаментальні основи соціалізації та сприяє їхньому подальшому розвитку.

Материнство і дитинство, сім'я перебувають під охороною держави. Турбота про дітей і їх виховання є рівним правом і обов'язком батьків [7, с.262].

На думку науковців О.Безушко [6], Г.А.Крупник [29], О.А.Столярчук, сім'я є першою структурною одиницею суспільства, природним середовищем для розвитку дитини і закладає основу особистості. Сім'я є основою кожної держави (яка сама по собі має абсолютну цінність), найважливішою умовою збереження і плекання інтелектуальної історії народу, його традицій, національної безпеки. У наш час проблемам сім'ї та сімейного виховання приділяється значна увага в державних документах. Поступово відновлюється та вибудовується дидактична система сім'ї, відповідно зростає роль традиційних сімейних цінностей у вихованні дитини. Натомість навчальний процес розглядається як процес розвитку особистості, прийняття духовних, моральних, соціальних, сімейних та інших цінностей.

Основні освітні результати виражаються в центральних освітніх завданнях, зміст яких сприяє розвитку основних напрямків розвитку особистості:

- особистісна культура;
- соціальна культура;
- сімейна культура.

Сімейна культура – це розуміння безумовної цінності сім'ї як фундаментальної основи нашої приналежності до родини, народу, Батьківщини; розуміння та дотримання моральних засад родини, таких як любов, взаєморозуміння, взаємодопомога, пошана до батьків, турбота про молодших і старших, а також відповідальність один перед одним; бережливе ставлення до життя людини та піклування про збереження роду [8, с.38].

Отже, духовно-моральний розвиток особистості починається в сім'ї. Це перший етап становлення особистості. З метою забезпечення збереження і розвитку спілкування, неперервності, спадкоємності та органічного налагодження виховного процесу дитини, що вже здійснюється в сім'ї, загальноосвітня школа

повинна співпрацювати з сім'єю в здійсненні процесу навчання, соціалізації, духовно-морального розвитку дитини. Створення спільного простору духовно-морального виховання та формування, відкритого до соціального середовища школи та родини; передумови для того, щоб школа була не тільки закладом, в якому відбувається навчання, а й стала соціальною сім'єю для дитини [14, с.60].

Інтегруючи свої виховні зусилля з іншими соціальними інститутами, сім'я виступає провідною ланкою цілісного виховного процесу [22, с.34].

Сім'я, побудована на традиційних сімейних цінностях, таких як любов, взаємоповага, вірність, самопожертва, теплота сімейних стосунків, турбота один про одного, спільні інтереси, відповідальність, праця та воля, є основа фізичного та психічного здоров'я підростаючої особистості та патріотизму.

Важливими в процесі формування у дітей початкових навичок соціалізації у суспільстві є особливості взаємодії сім'ї, дитячого садочку, школи. Розглядаючи роль сім'ї у соціалізації дитини, доцільно розглянути сутність і принципи сімейного виховання.

Сімейне виховання – це складна і багаторівнева система. На дану систему впливають:

- спадковість і біологічне (природне) здоров'я дітей і батьків;
- матеріально-економічна забезпеченість;
- соціальний статус;
- спосіб життя;
- кількість членів сім'ї;
- місце проживання;
- ставлення до дитини та ін. [11]

Все це органічно взаємопов'язане і проявляється в кожному окремому випадку по-різному. Таким чином, сімейне виховання можна охарактеризувати як виховну систему, яка зорієнтована на умови конкретної сім'ї.

Важливими є підтримка, захист і виховання особистості дитини з урахуванням його можливостей та сумісність із сімейними та громадськими цінностями [38, с.101]. Це вказує на такі характерні ознаки сімейного виховання:

- безперервність і тривалість впливу;
- інтимність, природність, багатогранність і безпосередність спілкування, що базується на почутті зв'язку, довіри, любові та взаємної відповідальності;
- спілкування та взаємодія людей різного віку з різними інтересами та професійною діяльністю;
- взаємне вирівнювання формуючих впливів.

На думку Л.Є.Бегезимета сімейного виховання полягає у формуванні таких якостей особистості, які допоможуть дитині безболісно адаптуватися до дорослого життя, гідно долати життєві труднощі та перешкоди на професійному шляху[8].

Л.В.Папітченковважає, що найважливішими завданнями формування сім'ї є:

- збереження здоров'я дитини, підтримка її природних здібностей повноваження;

- турбота про розвиток і самореалізацію задатків і нахилів дитини;
- допомога в соціалізації дитини та догляд за нею;
- соціальний статус;
- формування досвіду емоційно-моральних стосунків;
- трудове виховання, розвиток працьовитості, допомога у виборі професії;
- піклування про загальний культурно-інформаційний розвиток та забезпечення соціальних навичок дитини;
- гендерне виховання, підготовка дітей до самостійного сімейного життя [48, с.154].

Основними принципами сімейного виховання на думку Л.С.Москаленкоє: атмосфера альтруїзму, безпеки та єдності [39].

Принцип альтруїзму виражається у взаємній турботі, любові та прихильності, активній взаємодопомозі, симпатії, увазі тощо. Співчуття один до одного, готовність пожертвувати часом, енергією, інтересів на благо ближнього і слабкого, в переживанні задоволення від турботи про ближнього, у здійсненні добрих справ на благо іншого.

Альтруїзм – це механізм емоційного захисту та морального розвитку особистості дитини, її самооцінки. Атмосфера альтруїзму в сім'ї створює індивідуальний досвід стосунків людини з навколишнім світом, відкриває шлях до делікатності, тонкості і співчутливого розуміння, до вправ в ідеальних нормах людського суспільства[64].

В основі принципу безпеки лежить природна психологічна турбота батьків про захист і збереження фізичного, емоційного, морального та соціального здоров'я дитини. Забезпечуючи дотримання принципу безпеки, сім'я створює систему впорядкованих емоційних контактів з дитиною, дотримується екологічно чистого харчування, привчає дитину бережливому поводженню з предметами та відповідальному ставленню до навколишнього світу. Сім'я захищає дитину від емоційного перевантаження, захищає її від розвитку почуття страху і недовіри до оточуючих, допомагає успішно справлятися і досліджувати навколишній світ, гарантує почуття впевненості в собі, самоповаги і гідності [62].

Принцип єдності ґрунтується на культурному підході батьків до всебічного і органічного розвитку фізичних і психічних якостей дитини, гармонійному формуванні її тіла, душі і духу, а також злагодженості думок, почуттів і поведінки. Цей принцип виявляється у збігу цінностей і цілей батьків у вихованні дитини, передбачає узгоджене виконання ролей матері і батька, єдність слова і справи в батьківських діях, а також координацію зусиль родини та навчального закладу для своєчасної підтримки формування особистості [12, с.233].

Взаємодія в сім'ї ґрунтується на поєднанні прав і обов'язків, свободи і відповідальності дитини, пошуку гармонії індивідуальних і колективних

цінностей. Дотримання цього принципу сприяє успішній інтеграції дитячої особистості в мікро соціум, гармонійній самореалізації в зовнішньому світі, розвиває гуманістичну потребу особистості жити для себе і водночас жити поруч з іншими.

Ефективність формування сім'ї залежить не тільки від правильно поставлених і реалізованих цілей і завдань з урахуванням принципів, але і від факторів, що впливають на процес їх реалізації. Чинники сімейного виховання – це ті першопричини і рушійні сили, які викликають процеси перетворення і зміни в особистості дитини[19, с.97]

Педагоги та психологи розрізняють об'єктивні та суб'єктивні фактори формування сім'ї.

До найважливіших *об'єктивних чинників сімейного виховання* К.С.Балинець відносить :

- природні та екологічні умови сімейного життя, які прискорюють або уповільнюють фізичний ріст і дорослішання і впливають на здоров'я дитини;
- територіальне розселення і соціокультурне розташування сім'ї;
- національна та етнічна приналежність сім'ї;
- матеріально-побутові умови сім'ї, які дають змогу задовольнити потреби, соціальні очікування та рольові домагання її членів.

До суб'єктивних факторів сімейного виховання відносяться:

- час і місце народження інших дітей;
- структура сім'ї;
- норми та моделі поведінки членів сім'ї;
- форми спілкування в сім'ї та проведення дозвілля;
- активність (трудова, моральна, інтелектуальна) і атмосфера в сім'ї;
- попередній досвід дитинства самих батьків тощо [5, с.5-8].

При побудові процесу соціалізації сім'ї та навчального закладу в процесі виховання дітей обов'язково потрібно враховувати визначені фактори та

принципи формування сім'ї. Учителі мають враховувати індивідуальні особливості сімейного виховання учнів, щоб зробити процес взаємодії з родинами максимально ефективним.

Процес прищеплення дітям первинних навичок соціалізації має ґрунтуватися на принципі наступності, тобто навчання в молодших класах повинно бути природним продовженням виховного процесу, розпочатого в дошкільному навчальному закладі, а також у комплексі із сімейними основами виховання.

Водночас, дотримуючись принципу безперервності, необхідно докладати зусиль для підготовки «бази» навчального процесу в міру переходу дітей від першого ступеня навчання до наступного[67].

Комплексність – ще одна особливість виховного процесу в сім'ї.

Отже, формування навичок соціалізації у молодших школярів має здійснюватися як у сім'ї, школі, так і в системі додаткової освіти. Найбільш ефективним є освітній процес, коли він здійснюється спільно сім'єю, школою та закладами додаткової освіти.

1.3. Психолого- педагогічні особливості розвитку особистості на етапі молодшого шкільного віку

Формування особистості дітей молодшого шкільного віку – складний, тривалий і суперечливий процес. На його формування впливають біологічні фактори (тип нервової системи, темперамент), соціальні фактори, тобто провідна діяльність (формує свідомість, самооцінку), вчителі, їх особисті якості (доброта, ввічливість), класні колективи (дружні стосунки формують позитивні якості), сім'я, місто, культура, музика, фільми тощо.

На думку В.В.Москаленкоспрямованість особистості молодшого школяра виражається в його потребах і мотивах. Як і у дітей дошкільного віку, сильними є

такі потреби: в ігровій діяльності, але зміст гри варіюється; у русі (вони не можуть довго сидіти на місці на уроках і потребують можливості більше рухатися); у зовнішніх враженнях, тому першокласників приваблює зовнішня сторона предметів, явищ і подій [39].

Ключовою особливістю цього віку є зміна соціальної позиції особистості. Вчорашній дошкільник стає учнем, членом шкільного чи класного колективу, здатним дотримуватися нових норм поведінки та підпорядковувати свої потреби новому розпорядку дня.

О.А.Курпіта вважає, що соціальний контекст психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку характеризується вимогами та очікуваннями дорослих щодо їх інтеграції в шкільне середовище. Змінюється їхня позиція стосовно дорослих, включно до батьків, адже дорослі очікують від дітей більшої самостійності, відповідальності та наполегливості. Коло обов'язків дітей значно розширюється [32, с.23].

З іншого боку, діти усвідомлюють соціальну значущість шкільного навчання і вважають його необхідним як підготовчий етап до дорослого життя. Вчителі стають найавторитетнішими фігурами для молодших школярів у їхньому середовищі. Все це є певним переломним моментом у житті дитини і передбачає перебудову системи її стосунків з дорослими. Іншими словами, вона виконує вимоги вчителів та шкільної системи, цікавиться змістом навчальних предметів, будує стосунки з однолітками та відчуває себе позитивно. Тому особливості молодшого шкільного віку як особливого етапу шкільного життя також не можна вважати остаточними[63].

З огляду на те, що місце і значення початкового шкільного навчання в духовному та особистісному розвитку дитини змінюється в міру переоцінки суспільством цілей і ролі початкової освіти. Тому на сьогодні можна говорити лише про найбільш характерні і відносно стійкі особливості цього вікового періоду. Слід нагадати, що психічний розвиток базується насамперед на

діяльності, яка відповідає певному віковому періоду. Для молодших школярів такою діяльністю є навчання, яке суттєво впливає на мотивацію, а також відкриває нові можливості пізнавального та особистісного розвитку [43, с.123].

Від початку шкільного навчання в учнів активно формується цілісна структура навчальної діяльності, від якої залежить, чи оволодіють вони основами наук і чи стануть більш успішними у професійному навчанні. Залучаючись до нової навчальної діяльності, дитина поступово звикає до її вимог і, виконуючи останні, розвиває нові якості особистості, яких ще немає в дошкільному віці. Ці якості (новоутворення) виникають і розвиваються у дітей молодшого шкільного віку у відповідь на формування навчальної діяльності.

Виокремлюють такі основні новоутворення психіки молодшого школяра : довільність, внутрішнє планування дій та інтроспекція як особливі якості психічного процесу. Завдяки цим новоутворенням психічний розвиток молодшого школяра досягає рівня, який забезпечує готовність до подальшого навчання в середній школі та переходу до підліткового віку з його специфічними вимогами та потенціалом[40, с.233].

Під час навчального процесу розвиток дітей молодшого шкільного віку в основному забезпечується змістом навчання. Однак, навіть маючи однаковий зміст, різні діти засвоюють його по-різному, а різні методи навчання по-різному впливають на розвиток дітей.

Методи навчання повинні забезпечувати на кожному етапі навчання і для кожного предмета побудову все більш складних систем навчальних завдань, формування дій (мислення, мовлення, сприйняття тощо), необхідних для їх розв'язання, перетворення більш складних дій в операції, розвиток узагальнення і використання їх у нових конкретних ситуаціях.

Пізнавальна сфера є складним за своїм змістом поняттям і важливою характеристикою інтелектуального розвитку особистості. До когнітивної сфери

належать такі пізнавальні психічні процеси, як відчуття, сприйняття, пам'ять, увага, уява та мислення[30, с.163].

Когнітивні сфери особистості в кожній новій віковій категорії мають індивідуальні особливості, які пов'язані з особливостями розвитку основних когнітивних процесів на кожному віковому етапі.

Загальною особливістю дітей такого віку є те, що спонтанна сфера дитини в переважній більшості недорозвинена. Для сприйняття дітей молодшого шкільного віку характерна недостатня диференційованість, ситуативність та емоційність.

Пам'ять дітей цього віку розвивається поступово у двох напрямках: довільність і впізнавання, при цьому зорова пам'ять більш розвинена, ніж слухова, але матеріал містить більше вербального змісту, що сприяє розвитку здатності запам'ятовувати вербальний, часто абстрактний, зміст.

Однією з особливостей мислення дітей молодшого шкільного віку є перехід від наочно-образного мислення до вербально-логічного (понятійного), що призводить до перебудови всіх інших психічних процесів. При цьому абстрактні та формально-логічні умовиводи дітям у цьому віці ще не доступні[22, с.34].

Вчені виділяють наступні фактори та умови, які впливають на розвиток когнітивної сфери у дітей молодшого шкільного віку:

1) біогенез. На їхню думку, в основі розвитку психічних процесів у дітей лежать генетичні передумови;

2) соціогенетичний. Його основна ідея полягає в тому, наскільки зовнішнє середовище впливає на розвиток дитини;

3) злиття двох факторів: визнання того, що на розвиток дитини впливають як внутрішні (генетичні), так і зовнішні (соціальні) фактори[16, с.188].

Так, рівень когнітивного розвитку дитини залежить не тільки від можливостей, отриманих при народженні, але й значною мірою від змісту навчання та виховання в сім'ї та школі, а також від її самостійної діяльності, спрямованої на саморозвиток. Тому важливо розуміти необхідність

цілеспрямованого і своєчасного розвитку психічних процесів, набутих при народженні. На думку багатьох науковців, найважливішим соціальним чинником, який суттєво стимулює розвиток пізнавальних процесів у молодшому шкільному віці, є шкільне навчання.

Як свідчить практика, правильна організація навчального процесу, відповідне конструювання уроків та використання різноманітних розвиваючих вправ сприяють просуванню розвитку дітей у пізнавальній сфері.

Тому перспективним напрямком психологічних досліджень для сучасної початкової школи є зосередження на пошуку дієвих методів розвитку пізнавальних психічних процесів у молодших школярів та створенні спеціальних програм для їх активного стимулювання.

Емоційно-вольова сфера дітей молодшого шкільного віку характеризується здатністю контролювати власну поведінку та реакції, виконувати правила та інструкції дорослих. Однак дитина потребує допомоги у формуванні навичок і вмінь, необхідних для ефективного управління вольовими зусиллями, підпорядкування поведінки внутрішнім мотивам і набуття системи ціннісних орієнтацій.

До емоційних особливостей дітей молодшого шкільного віку належать:

- розвиток самостійності;
- підвищена емоційна вразливість і чутливість;
- схильність до емоційної поведінки;
- формування складних внутрішніх переживань;
- формування інтелектуальних емоцій (наприклад, здивування, задоволення від пізнання нового);
- абсолютна довіра до дорослих;
- здатність контролювати власну поведінку;
- поділ самооцінки на завищену, занижену та достатню[15, с.70].

У дітей у віці 10-12 років розвиваються соціальні емоції, такі як любов до себе та емпатія. Діти починають замислюватися над своїми почуттями, думками та поведінкою і поступово розвивають самосвідомість та здатність до рефлексії. Емоційна сфера дітей сьогодні недостатньо розвинена.

Дуже рідко можна зустріти по-справжньому веселу та емоційно врівноважену дитину. Це пов'язано з тим, що навіть більшість дітей не вміють посміхатися або сміятися від душі. Основною причиною цього є те, що дорослі спрямовують всі свої зусилля на розвиток інтелектуальної сфери дитини і забувають про емоційну сферу, не враховуючи той факт, що недорозвиненість емоційної сфери гальмує розвиток інтелектуальної сфери.

Емоції відіграють важливу роль у житті дитини. Емоції допомагають дітям розпізнавати і реагувати на навколишній світ і, в кінцевому рахунку, визначають все їхнє життя, їх успіх і місце в суспільстві. Для дітей розпізнавання та передача емоцій є досить складним процесом, що вимагає певного рівня знань та розвитку. Коли люди передають емоції, вони не тільки роблять певний вираз обличчя, але й приймають певні пози та використовують жести, які відповідають певним емоційним станам.

Багато дітей молодшого шкільного віку не мають достатніх знань про внутрішні емоційні стани людини та їхні прояви. Їм необхідно з раннього віку знайомитися зі своїми емоціями та вивчати їх. Так діти в майбутньому стануть господарями власного життя і зможуть контролювати свої дорослі слова, думки, вчинки і почуття, не піддаючись емоціям, особливо негативним. Чим молодші діти, тим більш відкрито вони виражають свої почуття. Діти ще не знають, чи потрібно контролювати свої емоції в певних ситуаціях і чому[65].

Оскільки емоції є зовнішнім проявом мотивів, вихователі повинні розуміти кожную дитину та справжні мотиви її поведінки і бажань. Іноді мотиви приховані від дитини, і вона їх не усвідомлює, тому вони дають назви зайвим мотивам. Це відбувається тому, що люди звертаються до емоцій один одного і спілкуються

один з одним. Вихователі, які мають певні психолого-педагогічні знання і, перш за все, люблять дітей, можуть багато чого навчитися з цієї "лінгвістики" емоцій. Виховання через емоційну дію – дуже складний процес [31, с.26].

Відтак головне завдання полягає не в тому, щоб придушити або усунути емоції, а в тому, щоб правильно їх зорієнтувати. У сучасному складному і швидко мінливому середовищі з кожним роком зростає кількість емоційно неблагополучних, агресивних, тривожних і нестійких дітей. Тому лише через цілеспрямовану, комплексну психолого-педагогічну роботу в освітньому процесі можна реалізувати змістовне завдання емоційно-ціннісного розвитку дітей дошкільного віку.

Висновки до розділу 1

Отже, сім'я як мала соціальна група є основною одиницею суспільства, яка виконує важливі соціальні, економічні та емоційні функції. Вона забезпечує соціалізацію індивідів, підтримує стабільність і взаєморозуміння між членами, а також створює умови для відтворення поколінь.

Сім'я відіграє ключову роль у первинній соціалізації особистості, адже саме в родинному середовищі дитина вперше зустрічається з основними нормами, цінностями та соціальними ролями, які формують її поведінку та сприйняття світу. Через взаємодію з батьками та іншими членами родини дитина набуває перших навичок спілкування, емоційної підтримки, а також засвоює правила моралі та етики. Сім'я є основним джерелом соціальних зразків і моделей поведінки, що впливають на подальший розвиток особистості. Її роль у первинній соціалізації визначається безпосереднім емоційним контактом, навчанням і підтримкою, що сприяє формуванню самоідентифікації, відчуття приналежності до соціуму та розвитку навичок міжособистісних стосунків.

У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивний розвиток когнітивних, емоційних та соціальних навичок, що є основою для подальшого формування особистості. Діти вчаться логічно мислити, розпізнавати й контролювати свої емоції, а також активно взаємодіяти з однолітками та дорослими. Важливими факторами на цьому етапі є підтримка з боку вчителів і батьків, що сприяє розвитку самооцінки, відповідальності та соціальної адаптації. Роль педагогів полягає в створенні умов для розвитку самостійності, позитивної мотивації та моральних орієнтацій у дітей.

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛІ ТА СТИЛІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ САМООЦІНКИ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

2.1. Самооцінка як інтегральна характеристика особистості та чинники її становлення

В сучасному світі, коли все більшої ваги набуває освіта, яка орієнтована на формування особистості, стає важливим становлення адекватної самооцінки дитини. Внутрішнє психічне життя дитини пов'язане з рядом новоутворень у її свідомості та психіці. Кожний етап розвитку визначається тією або іншою функцією, яка виходить на перше місце.

На думку Л.В.Гончар та О.В.Казаннікової даний віковий період виникає невизначеність дитячої поведінки у виборі форм самоствердження: конструктивної або деструктивної. Розвиток дитини характеризується встановленням зв'язків і стосунків у соціумі[22;34]. Дитина задається питанням, як треба себе поводити, намагається керувати власною поведінкою, опановувати її, порівнює з поведінкою того, хто для неї є взірцем – формується попередній образ власної поведінки.

Один з важливих психічних процесів, який є важливим у формуванні особистості та усвідомленні власного «Я» є розвиток адекватної самооцінки. Самооцінка дитини залежить від схвалення дорослих, має сильне емоційне забарвлення[60, с.226]. О.В.Варгата і Л.В.Міхеєва вважають, що самооцінка – це оцінювання людиною своїх можливостей, ставлення в цілому до самого себе, вона складається з багатьох окремих шматочків, за її допомогою, особистість керує власною поведінкою[11, с.70].

Самооцінка являє собою складний і багатогранний феномен, який аналізується в рамках філософії, соціології, психології та педагогіки, що робить її об'єктом міждисциплінарного вивчення. Для глибшого розуміння вікових особливостей самооцінки важливо з'ясувати методологічні основи цієї проблеми [1; 23]. Існують різні наукові підходи до визначення сутності терміна «самооцінка». Її розглядають як особистісна оцінка власних здібностей, якостей та свого місця в суспільстві [52]. Слід зауважити, що структура особистості складається з трьох компонентів: відчуття й емоції відносно інших елементів (самооцінка); вчинки, які обумовлені даними елементами особистості [25]. Також поєднують вказане поняття з досвідом особистості, з яким людина набуває уявлення про себе. Ставлять акценти на важливість діяльності людини, адже самооцінка, так само як інші особистісні утворення, формується в результаті діяльності, після усвідомлення себе як суб'єкта даної діяльності, після оцінки власних якостей та здібностей. Важливу роль вчені відводять сімейному і шкільному вихованню, соціальному середовищу, колективу тощо.

Розкривають значення дитинства у становленні самооцінки, де діти знаходяться у залежності від батьків, тоді без них вони незахищені. Також розуміють самооцінку як структурний компонент Я-концепції особистості. Я-концепція особистості формується у процесі соціалізації у взаємодії з іншими важливими людьми (батьками, друзями).

Розглядають самооцінку через призму ієрархію потреб, серед яких з самооцінкою пов'язують два рівні: потреба у приналежності, любові та потреба в самоповазі [45, с.154].

Поняття «самооцінка», пов'язане з розвитком рефлексивної свідомості, емоційним ставленням дітей до себе, соціальними аспектами психології особистості, гармонійним образом «Я», практичним самопізнанням [31, с.27]. Отже, визначення поняття самооцінки в психології є досить дискусійним.

Також визначають самооцінку основним структурним компонентом самосвідомості, який здійснює захисну та регуляторну функції. Він має вплив на поведінку, діяльність, розвиток, формування особистості та її взаємини з іншими людьми. Таким чином, в педагогіці поняття «самооцінка» є вагомим та має значення у всіх її основних категоріях: виховання, навчання та розвиток.

Самооцінка – це оцінка особистістю власних якостей та властивостей у порівнянні з певним еталоном або зразком. Вона відображає оцінне ставлення людини до самої себе. Самооцінка формується, насамперед, внаслідок розумових процесів, таких як аналіз, порівняння та синтез [31, с.28-29].

Розглядаючи поняття «особистість», можна почати з того, що формування особистості відбувається під впливом внутрішніх та зовнішніх, керованих та некерованих факторів у трьох напрямках: психічному, анатомо-фізіологічному та соціальному. Особистість – це сукупність рис та вад характеру, які роблять людину несхожою на інших, тобто унікальною[29, с.23]. Поняття «особистість» містить у собі духовні, фізичні, розумові, емоційні, соціальні властивості, а також відтворює уроджені властивості або особливості, обумовлені навколишнім середовищем.

Отже, самооцінка, стосовно розвитку та формування особистості, включає оцінювання власних розумових та фізичних здібностей, зовнішності, природних задатків, власного життєвого досвіду, емоцій та соціальних якостей.

Таким чином, підводячи підсумки та визначаючи основні поняття дослідження можна стверджувати, що самооцінка у системі виховання – це прагнення до критичної оцінки своїх власних вчинків і вчинків оточуючих.

Самооцінка має значний вплив на процес виховання, формування адекватної оцінки власної особистості та відіграє ключову роль у саморегуляції поведінки і діяльності. Існує пряма залежність між самооцінкою, як основним структурним компонентом самосвідомості особистості і формуванням особистості.

2.2. Різновиди стилів батьківської взаємодії з дітьми та їх порівняльний аналіз

Сімейне виховання, як і будь-яка організована діяльність, має чітку цілеспрямованість і комплекс специфічних завдань. Вчені виділяють стилі сімейного спілкування за поєднанням параметрів: батьківська любов (теплота) і батьківські кордони (контроль). Потреба в любові, приналежності та потреба в інших є одними з базових потреб людини. Задоволення цих потреб є важливою умовою гармонійного розвитку дитини. Важливим обов'язком батьків є визначення та встановлення меж для своїх дітей. Межі необхідні з різних причин, зокрема, щоб уникнути фізичної шкоди і забезпечити дотримання дітьми правил, прийнятих в сім'ї та суспільстві.

Діти мають особистісні риси, які відповідають стилю домашнього спілкування їхніх батьків [51, с. 128].

Демократичні батьки (прояв батьківської любові, гнучкі батьківські кордони) встановлюють гнучкі батьківські кордони і демонструють любов і прийняття дитини. Демократичні батьки вважають за краще розуміти своїх дітей і пояснювати їм, що добре, а що погано, а не карати їх. Вони прагнуть осмисленої поведінки від своїх дітей і намагаються допомогти їм, будучи чутливими до їхніх потреб. Батьки накладають певні обмеження на поведінку своїх дітей і пояснюють, що вони означають і чому. Рішення або дії не виглядають несправедливими, і дитина легко приймає їх. Батьки вислуховують заперечення дітей і йдуть на поступки, коли це доречно. Гнучкі обмеження заохочують розвиток прагнення дитини до незалежності. Діти таких батьків допитливі, прагнуть обґрунтувати свою думку, а не нав'язати її, беруть на себе відповідальність за власні вчинки. Вони енергійні, позитивні, впевнені в собі, мають розвинену самооцінку, комунікабельні та будують дружні стосунки з однолітками.

Інший тип авторитарних батьків (відсутність батьківської любові та суворі батьківські кордони) контролює поведінку дітей і змушує їх суворо дотримуватися

встановлених правил. Батьки віддають накази і очікують беззаперечного послуху. Діти виключені з процесу прийняття рішень у сім'ї. Авторитарні батьки вважають, що дітям не слід давати занадто багато свобод і прав, вони повинні в усьому підкорятися волі батьків. У виховній практиці батьки намагаються прищепити дітям дисципліну, зазвичай позбавляючи їх можливості самостійно обирати власну поведінку, обмежуючи їхню самостійність і позбавляючи права заперечувати старшим, навіть якщо вони мають рацію.

Авторитарні батьки часто не бачать необхідності обґрунтовувати свої вимоги [54, с.102]. Вони суворо контролюють поведінку своїх дітей, суворо забороняють, роблять зауваження і часто застосовують тілесні покарання. Найпоширеніший метод «дисциплінування» – погрози і залякування. Такі батьки виключають розділення емоційної близькості з дітьми і скупі на похвалу, тому між ними майже не виникає емоційна прив'язаність.

У такому спілкуванні у дитини розвиваються лише механізми зовнішнього контролю, почуття провини і страх перед покаранням, і, як правило, не розвивається самоконтроль. Діти авторитарних батьків замкнуті, боязкі, підозрілі, похмурі, невпевнені в собі, дратівливі, схильні до конфліктів і, як наслідок, нещасні. У період статевого дозрівання хлопчики більш схильні емоційно та агресивно реагувати на заборонне та каральне середовище, тоді як дівчатка більш пасивні та залежні.

Ліберальні батьки (виявляють батьківську любов, але не встановлюють чітких меж) не схильні контролювати своїх дітей, обмежувати їхню поведінку або вимагати відповідальності[55, с.45]. Вони дозволяють дітям робити те, що їм хочеться, і не звертають увагу на спалахи гніву чи агресивну поведінку. Навіть коли поведінки дитини є дратівливою чи незбалансованою, ліберальні батьки намагаються стримувати свої почуття, не вводячи необхідних обмежень для дітей.

Таких дітей важко дисциплінувати, вони часто втрачають контроль над своєю поведінкою, схильні до потурання власним слабкостям та бувають імпульсивні.

Байдужі батьки (відсутність батьківської любові та меж) не встановлюють обмежень для своїх дітей через відсутність інтересу до них або через брак часу та сил на спілкування. Вони часто реагують грубо та різко на погану поведінку, а в стані гніву застосовують фізичні покарання. Вони позбавляють дітей батьківської турботи та уваги.

Діти таких батьків часто бувають імпульсивними, агресивними та відкрито проявляють деструктивні тенденції. Дослідження неповнолітніх правопорушників показують, що більшість з них виростають у сім'ях, де панує як розбещеність, так і ворожість.

Високо цінуються дружні (демократичні) сім'ї. Метою такої сім'ї є взаємна довіра, прийняття та автономія її членів. Виховний вплив є горизонтальним і являє собою діалог між батьками та дітьми. У житті таких сімей завжди враховуються інтереси один одного. У результаті такого виховання відбувається засвоєння дітьми демократичних цінностей, гармонізація їхніх уявлень про права та обов'язки, свободу та відповідальність, розвивається активність, вони стають самостійними, доброзичливими, адаптивними, впевненими в собі та емоційно стабільними. Водночас таким дітям може бракувати здатності пристосовуватися до соціальних вимог. Вони погано адаптуються в середовищі, де панує принцип «вертикального підпорядкування керівництву» [59, с.17-19].

На формування стилів сімейного виховання впливають як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники, а також генетичні особливості батьків і дітей. Вибір стилю виховання в сім'ї залежить від таких факторів:

- темперамент і сумісність батьків;
- сімейні традиції, в яких виховувалися самі батьки;
- наукова, педагогічна та психологічна література, яку читають батьки;

- рівень освіти батьків[36, с.146].

Батьки – це перше соціальне оточення, з яким стикається дитина. Їхні особистісні характеристики мають велике значення в житті кожної людини. [20, с.178]. Не випадково діти в важкі моменти шукають підтримки у батьків, особливо у матерів. Любов дітей до батьків безмежна і безумовна. Спочатку, в перші роки життя, ця любов забезпечує життя і безпеку, а згодом, у міру дорослішання, батьківська любов все більше стає джерелом підтримки та гарантією емоційного і психологічного благополуччя. Батьківська любов є основою благополуччя людини, її фізичного та психічного здоров'я[32, с.120].

Саме тому першочерговим завданням батьків є формування у дитини впевненості в тому, що її люблять і піклуються про неї. За жодних обставин дитина не повинна сумніватися в любові батьків. Те, яка дистанція зберігається у стосунках з дитиною, безпосередньо залежить від позиції батьків у складній, неоднозначній і часто суперечливій системі різних мотивацій поведінки дорослої людини. Тому важливо розуміти, яке місце займає діяльність з виховання майбутніх дітей у власній мотиваційній системі батьків [39, с.173].

2.3. Вплив стилю сімейного виховання на самооцінку молодшого школяра

В умовах сучасності важливе значення набуло формування гармонійної особистості, ефективно реалізованої у суспільстві.

Основне місце у формуванні особистості займає становлення самооцінки, яка обумовлена переліком факторів, які потрібно врахувати під час організації розвивального та навчально-виховного середовища дітей молодшого дошкільного віку. Виділення початкових факторів становлення, розвитку, формування та функціонування самооцінки ґрунтується на загальному положенні психології про біологічно-соціальну природу особистості, а саме: внутрішні фактори, що обумовлені біологічною природою організму і проявляються у функціонуванні

психічної діяльності людини; зовнішні фактори, які проявляються в умовах існування людини (вплив соціального середовища на формування особистості).

Серед різних факторів, які мають вплив на процес формування дитини, є сім'я. Соціально-психологічна і педагогічна наука розглядає її, як малу соціальну групу, де через спілкування здійснюються взаємні виховні впливи, розвивається самооцінка, формуються риси характеру особистості [40, с.235].

В сім'ї становлення дитини відбувається більш природно і безболісно, внаслідок спадкоємності поколінь. Діти орієнтуються на батьків та інших членів родини, навчаються спілкуватися, набувають власний соціальний досвід, намагаються адекватно себе оцінювати.

Батьки – це найбільш близькі і найдорожчі люди для дитини молодшого шкільного віку. У цей період дитина поступово досягає нового рівня розвитку, навчається виражати свої прагнення та бажання, задовольняти потреби у діяльності, набуваючи певного досвіду, навчаючись розуміти свої спонуки, завдяки чому вдосконалюється оцінка себе, поведінки інших, навколишніх явищ [35, с.22].

Психолого-педагогічна наука підкреслює, що сім'я відіграє ключову роль у розвитку інтелектуальних здібностей дитини, оскільки саме вона формує ставлення до навчання. Вона є основою для формування ціннісних орієнтирів особистості, визначає стиль життя, життєві цілі та способи їх досягнення. Сім'я також важлива для засвоєння моральних норм, забезпечує соціально-психологічну підтримку та впливає на формування самооцінки дитини, рівня її самоповаги та ефективності самореалізації.

Одночасно, сімейне середовище не є єдиним впливовим у вихованні дитини та становлення її самооцінки [18, с.10].

Важливим фактором особистісного становлення виступає заклад освіти. Він створює освітній простір, у якому діти отримують неоціненний досвід спілкування, набувають відповідні поведінкові навички, що позитивно впливають

на формування здатності орієнтуватися в оточуючій дійсності, критично сприймати інформацію, усвідомлювати власні можливості та особистісні якості, розуміти наслідки впливу довкілля на них.

В умовах закладу шкільної освіти у дітей відбувається становлення адекватної самооцінки, прагнення зберегти власний особистісний простір, здатність розуміти свої поведінкові дії, з урахуванням ймовірних реакцій ровесників, дорослих, відбувається взаємодія. Значущим фактором в даному випадку залишається спілкування, можливості якого розширюється, адже поряд з членами сім'ї з'являється вихователі та ровесники.

Комунікація серед учнів у школі є надзвичайно важливою, оскільки саме в процесі взаємодії з іншими діти формують свої уявлення про власні можливості та емоційне ставлення до себе. Ці взаємодії сприяють засвоєнню соціальних і моральних норм, допомагають дітям оцінювати поведінку однолітків та реагувати на різні життєві ситуації. Така динаміка вказує на те, що самооцінка дітей молодшого шкільного віку має порівняльний характер. Хоча між дітьми відбувається взаємний вплив, їм важко домінувати один над одним. Водночас, у спілкуванні з дорослим дитина часто займає роль підлеглого, тому не виявляє такої наполегливості в спілкуванні. Агресивність і протидію діти проявляють здебільшого в стосунках з однолітками[22, с.34].

Позиція дитини в групі, уміння спілкуватися, досягати популярності серед ровесників, інтенсивності спілкування прискорює процес формування особистості. В процесі співробітництва в дитячому колективі, в дітей формується звичка орієнтуватися на свої уподобання, смаки, власне «Я», виникає рольова позиція дитини. Науковці зауважують, що завдяки розширенню кола спілкування у дітей молодшого шкільного віку у сім'ї та школі відбувається становлення адекватної самооцінки, шляхом появи можливості порівнювати та оцінювати себе з іншими.

Сім'я та заклад шкільної освіти є інститутами, які сприяють вихованню підростаючої особистості. Між ними здійснюється взаємодія, спрямована на вирішення завдань розвитку дитини, зокрема питання становлення самооцінки.

Акцентується увага на важливості у плані зустрічної довіри між батьками та педагогами. Це залежить від взаємної активності дорослих, яка має ґрунтуватися на довірі, тактовності, гуманному ставленні, взаємній повазі та доброзичливості. Існують ефективні форми взаємодії закладу шкільної освіти з сім'ями вихованців, які співвіднесені з такими положеннями: розвиненому оперативному зворотному взаємозв'язку між закладом шкільної освіти та сім'ями, здійсненню індивідуального підходу, наявності спрямованої й адресованої допомоги родинам [44, с.223].

Шляхи та форми взаємодії постійно змінюються, удосконалюються, наведемо їх:

- батьківські збори;
- дні відкритих дверей;
- клуби для батьків;
- анкетування;
- батьківська пошта;
- робота різних кружків;
- робота з дітьми, що не відвідують дитячий заклад;
- виставки;
- конкурси;
- залучення батьків до посильної допомоги;
- дозвільні заходи;
- профілактична робота;
- консультативна робота;
- відвідування сімей;
- педагогічні бесіди [45, с.160].

Деякі науковці пропонують об'єднати існуючі форми взаємодії у змістовні блоки:

- інформаційно-аналітичний;
- практичний;
- контрольно-оцінний, що суттєво збагачує способи співпраці.

Також дослідники пропонують такі, сучасні форми взаємодії: телефон довіри, тренінги, круглі столи за актуальними темами, майстер-класи [7].

Виходячи з наведеного, можливо визначити сім'ю та заклад шкільної освіти як соціальні інститути та фактори, що забезпечують формування особистості молодшого шкільного віку. Дослідниками виявлено їх вплив на становлення самооцінки дітей молодшого шкільного віку.

Спілкування дітей з дорослими та однолітками виступає важливою ланкою в особистісних процесах. Завдяки цьому, порівнюючи свої можливості з можливостями ровесників, у дитини збагачується Я-образ, відбувається усвідомлення власних можливостей, рис характеру, набуття досвіду оцінювання себе й інших, розуміння у даному процесі оцінок інших дітей та дорослого.

Висновки до розділу 2

Отже, самооцінка є важливою складовою особистості, яка відображає рівень самосвідомості, усвідомлення власних можливостей і досягнень. Вона формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, таких як оцінка себе в контексті соціальних відносин, реакції значущих осіб (батьків, вчителів, однолітків), а також особисті досягнення та переживання. Формування самооцінки є динамічним процесом, який залежить від підтримки та зворотного зв'язку з оточенням, успіхів і невдач, а також розвитку особистісних якостей. Адекватна самооцінка сприяє формуванню впевненості у собі, розвитку мотивації і здатності до подолання труднощів.

Різновиди стилів батьківської взаємодії з дітьми суттєво впливають на емоційний і соціальний розвиток дитини. Основними стилями є авторитарний, демократичний, ліберальний та нехтуючий. Авторитарний стиль характеризується суворістю та контролем, що може призводити до розвитку у дитини страху чи підкореності. Демократичний стиль, навпаки, ґрунтується на взаємній повазі і підтримці, що сприяє формуванню здорової самооцінки та соціальної адаптації. Ліберальний стиль зазвичай супроводжується надмірною поблажливістю, що може призвести до недостатньої дисципліни. Нехтуючий стиль, де батьки не приділяють увагу вихованню, може негативно вплинути на емоційний стан і поведінку дитини. Порівняльний аналіз показує, що найбільш ефективним є демократичний стиль, який забезпечує баланс між підтримкою та вимогливістю, сприяючи гармонійному розвитку особистості.

РОЗДІЛ 3

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОСІМЕЙНИХ ВЗАЄМИН

3.1. Класифікація основних психодіагностичних методик, спрямованих на визначення самооцінки молодшого школяра

З народження кожна людина є вільною, але, протягом життя, набуває досвіду, «обростає» певними стереотипами, правилами, нормами та законами. Зазвичай дитина пізнає від своїх батьків про всі заборони, вони є їх центром та створюють табу для дитини. Тому не слід забувати про формування особистості в дитині. Для становлення самооцінки у молодшому шкільному віці, перш за все потрібно визначитись яка вона вже є в дитини (висока або низька, завищена або занижена, адекватна).

Під час вивчення самооцінки у дітей молодшого шкільного віку потрібно використовувати проєктивні методики, що не вимагають від неї підвищеної уваги та надзусиль. За їх допомогою можливо визначити достовірний рівень самооцінки дитини.

Проективні методики (тести) – прості завдання, такі що викликають інтерес, легко сприймаються із певним захопленням.

Для отримання інформації щодо системи знань та уявлень дітей молодшого шкільного віку про самооцінку як важливу якість формування їх особистості, використовують методики «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина, «Який я?» Н. Прокіної та методика визначення самооцінки за Захаровим А.В. Цей інструментарій діагностування дозволить з'ясувати рівні самооцінки школярів.

Отже, основним завданням дитини за методикою «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина є визначення своєї приналежності до певної групи, які умовно розміщені у колах на аркуші паперу, пронумерованих від 1 до 4 (додаток А). Ця методика допомагає дітям наочно уявити свої рівні досягнень.

Методика визначення самооцінки за Захаровим А.В. також дає можливість оцінити рівні самооцінки дитини. Методика містить в собі 5 кружечків, проте в бланку опитування кружечки перемінено на чоловічків, одного з якого потрібно замалювати, тобто дитина обирає собі чоловічка уособлюючи в ньому себе. На місці якого чоловічка дитина себе поставить, дає змогу зрозуміти на якому рівні її самооцінка, наприклад якщо замалювала першого, то це свідчить про завищену самооцінку і навпаки, якщо останнього, то це є занижена.

В іншій методиці під назвою «Який я?» Н. Прокіної використовується для оцінки самих себе школярами молодшого шкільного віку. Вона проста у використанні та адаптована для сприйняття дитиною, що робить її ефективною для виявлення особливостей ставлення дитини до себе, а також рівня задоволеності власними якостями. Методика складається з десяти позитивних рис особистості, аби дітям було зрозуміліше задавались такі питання: « Чи вважаєш ти себе добрим?», «Чи завжди ти слухаєшся своїх батьків?» і тд. На кожне запитання дитина відповідає, наскільки це про неї (наприклад, «так», «інколи», « не знаю» або «ні»). Для молодших дітей іноді використовується графічний спосіб оцінки, наприклад, смайлики (радісний, нейтральний, сумний) для позначення рівня

задоволення власними якостями. Також є певний недолік методики, це його суб'єктивність, діти можуть давати відповіді, які відповідають очікуванням дорослих, а не реальному ставленню до себе.

Для отримання інформації про самоповагу дітей шкільного віку до власної особистості та діяльності пропонується провести бесіду «Я хороший – Я поганий», а також запропонувати дітям розповісти про себе (розповідь «Розкажи про себе»). Під час індивідуальної бесіди дитина відповідає на сім запитань і оцінює себе як хорошу чи погану людину, обґрунтовуючи своє рішення. Розповідь «Розкажи про себе» також відбувається в індивідуальному форматі з експериментатором, де дитина, спираючись на заздалегідь підготовлені вісім пунктів, розповідає про себе та висловлює своє ставлення до успішної людини. Наприкінці розповіді дитина повинна визначити, чи вважає вона себе вмілою, а також чи так думають про неї інші діти та дорослі.

Протягом перебування в навчальному закладі під час різних видів діяльності (гра, зображувальна, трудова, навчальна, спілкування) психолог повинен спостерігати за проявами самооцінки дитини, зокрема за такими показниками: розуміння мети та завдань діяльності, наявність необхідних знань для їх виконання, вміння взаємодіяти з дорослими та ровесниками, сформованість навичок співпраці, здатність коригувати свою поведінку залежно від оцінки з боку оточуючих, адекватне сприйняття себе в контексті діяльності, прояви ініціативи, впевненості та рефлексії щодо вибору дій і їх результатів. Всі ці спостереження фіксуються у протоколі.

Для оцінки впливу навчального закладу на розвиток адекватної самооцінки у дітей шкільного віку пропонується провести анкетування та інтерв'ю з педагогами, а також проаналізувати плани роботи вчителів. Анкета має на меті виявити основи педагогічної діяльності, спрямованої на формування адекватної самооцінки у дітей молодшого шкільного віку в різних видах діяльності. Анкети повинні роздаватися вихователям індивідуально для заповнення у вільний час.

Інтерв'ю з вчителем доповнює анкетування, яке стосується їх ставлення до проблеми формування самооцінки у шкільному віці та основних стратегій роботи з дітьми в цьому напрямі. Інтерв'ю складається з семи запитань, відповіді на які фіксуються на спеціально підготовлених бланках.

Аналіз поточних планів роботи має включати оцінку відображення проблеми розвитку самооцінки дітей шкільного віку: наявність відповідного напрямку виховної роботи з учнями та їхніми сім'ями, а також систематичність планування заходів щодо формування самооцінки у дітей шкільного віку.

Батьки також повинні взяти участь у дослідженні та відповісти на запитання, які допоможуть виявити їхнє ставлення до формування адекватної самооцінки у дітей. Це включає визначення найбільш ефективних способів розвитку адекватної самооцінки у школярів, оцінку важливості адекватної самооцінки як якості дитини шкільного віку, рефлексію власної самооцінки, оцінку здатності дитини успішно діяти в незнайомих та складних ситуаціях, а також реакцію на поведінку дитини, коли вона не може адекватно оцінити свою діяльність та її результати.

Отже, для визначення особливостей формування адекватної самооцінки у школярів слід використовувати такі критерії: уявлення про себе та свої можливості; усвідомлення себе як індивідуальності; самоповага; переконання у досягненні успіху в будь-якій діяльності; адекватна оцінка власних можливостей та результатів; здатність проявляти критичність і самокритичність; вміння обґрунтувати свою самооцінку, визнавати помилки та прорахунки, а також відстоювати справедливість свого судження під зовнішнім тиском.

У дослідженні брали участь 72 дитини 7-9 років, що навчаються у Тернопільській ЗОШ І -ІІІ ст. № 4. Учителі та батьки дітей були ознайомлені з умовами експерименту, дали згоду на проведення емпіричного дослідження у ігровій формі. Прийнято було рішення про зберігання анонімності стосовно

результатів дослідження дітей. Вибіркова сукупність складала 72 особи, зокрема 34 дівчат та 38 хлопчиків.

Кожному з дітей, було запропоновано обрати коло, яке кожен хотів би зайняти. Повний варіант інструкції до проведеного дослідження представлено у додатку А.

У ігровій формі кожен з опитуваних обрав для себе відповіді на запитання. Тест проводився під наглядом педагогічного колективу.

У результаті отримано показники, що зображено на рис.3.1.

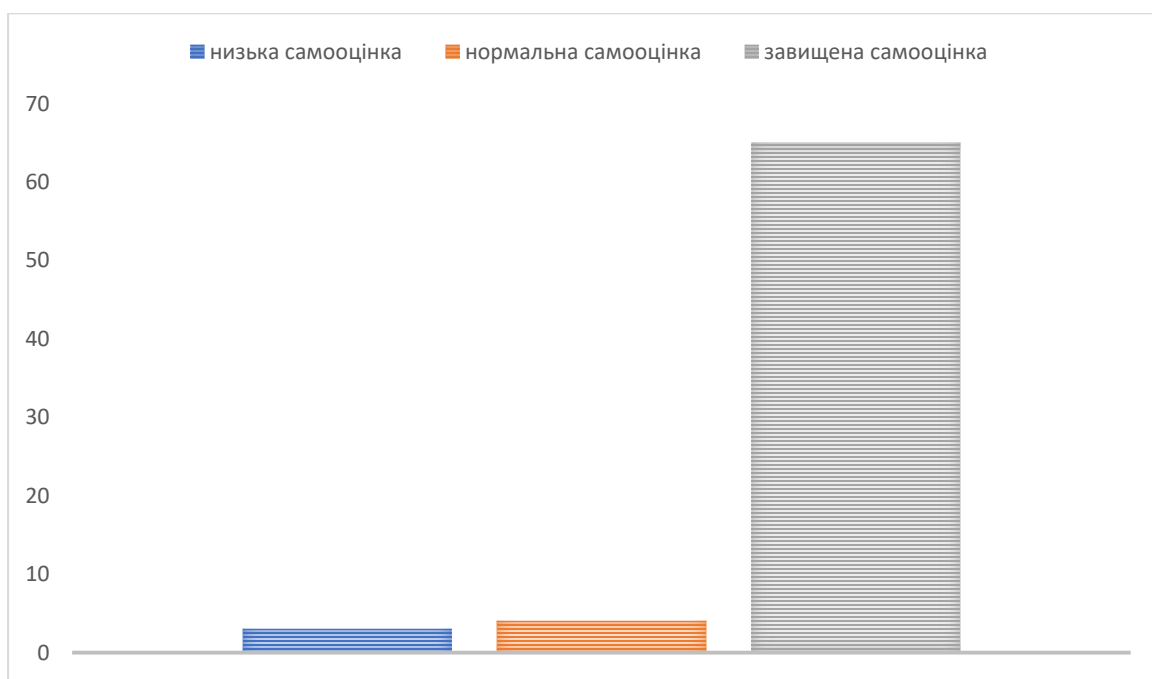
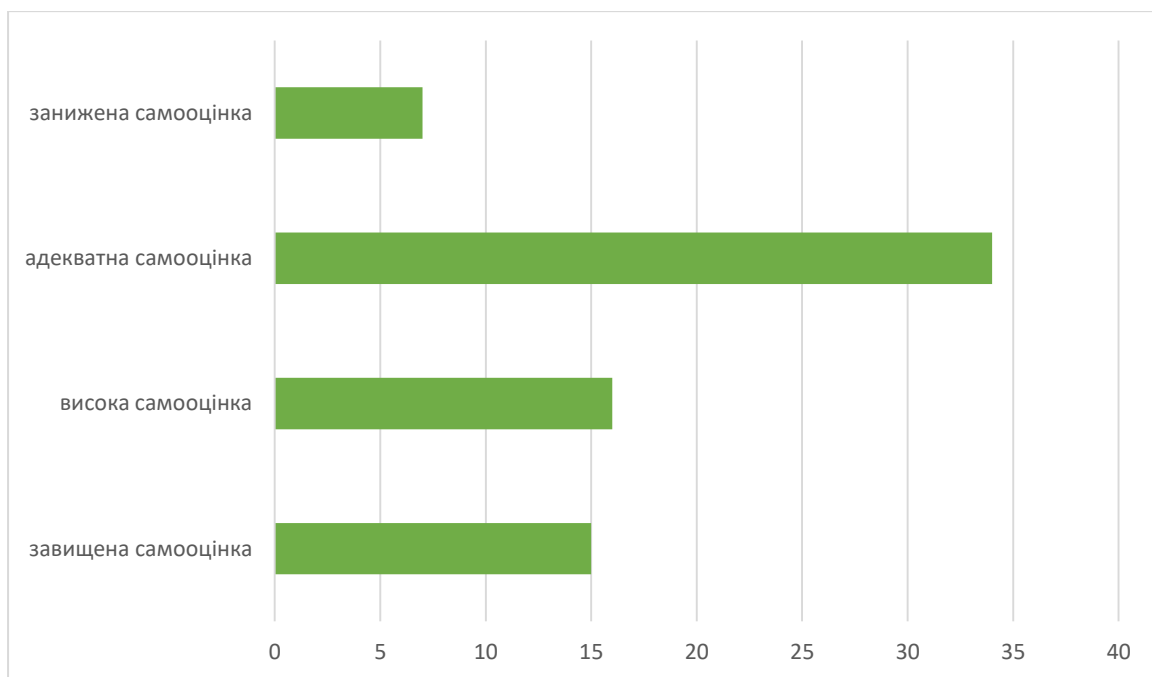

Рис. 3.1. Рівень самооцінки за методикою «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина

В наступній методиці визначення самооцінки за Захаровим А.В. було запропоновано обрати і зафарбувати чоловічків, куди б поставила себе дитина. Дослідження відбувалось під наглядом педагогів. Варіант інструкції до проведеного дослідження представлено у додатку Б. Результати зображені на рисунку 3.2.

**Рис. 3.2. Результати визначення рівня самооцінки за методикою
Захаровим А.В.**

Наступним було проведення дослідження за інструкцією, коли кожному з дітей надано бланк з відповідями для оцінки власних якостей. Заповнення і відповіді на питання проходили під керівництвом вчителя. Повна інструкція до експерименту представлено у додатку В.

У результаті проведення дослідження рівня самооцінки за методикою «Який я?» Н. Прокіної отримано показники, що зображено на рис. 3.3.

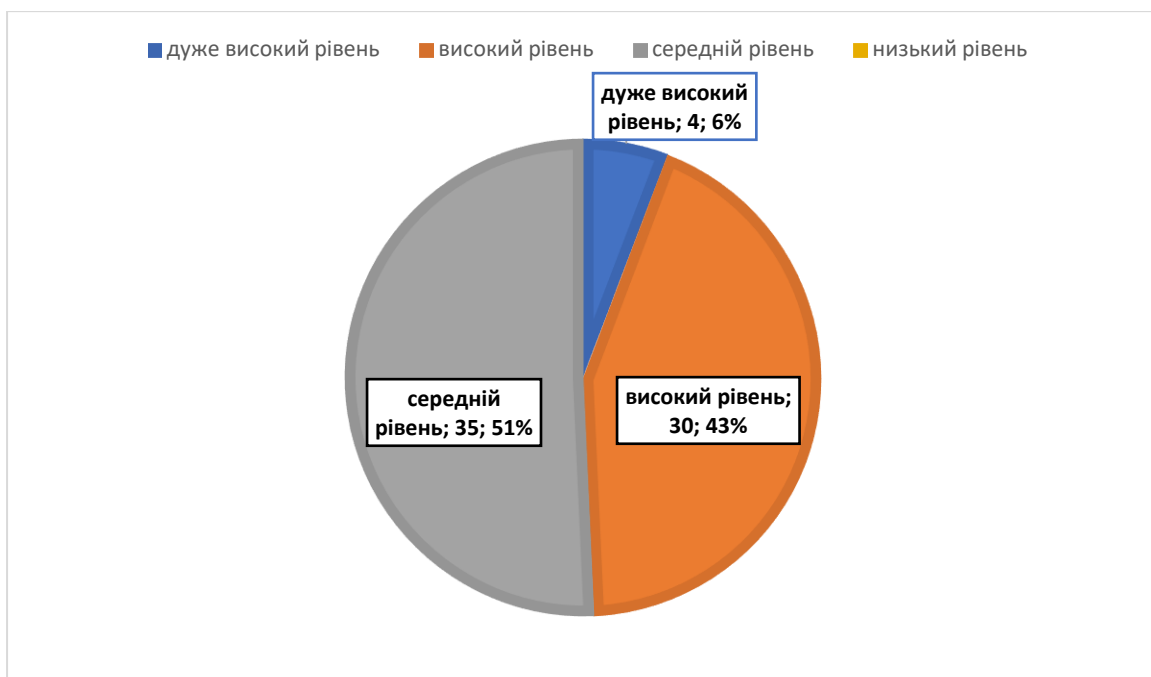

Рис. 3.3. Результати проведення дослідження рівня самооцінки за методикою «Який я?» Н. Прокіної

Отже, протягом проведення дослідження серед вибіркової сукупності з 72-х дітей за 3 різними методиками було виявлено, що за різними методиками діти переважно мають високий та середній рівень самооцінки, мало у кого спостерігається низький рівень, проте це не означає, що на це не потрібно звертати увагу. Також діти молодших класів схильні переоцінювати свої вміння, причиною може становити очікування дорослих, або відсутність в такому віці чіткого аналізу і самокритики власних дій, зовнішності і тд.

Результати дослідження засвідчують, що 8 дітей у результаті проведеного дослідження за різними методиками мають занижену самооцінку, що дає змогу батькам та педагогічному складу шкільного закладу звернути увагу для корекції сприйняття дитиною навичок саморегуляції та правильного подальшого розвитку своєї особистості. Також 15 дітей виявили рівень самооцінки завищений за

усіма методиками одночасно, про що було повідомлено педагогічному складу та батькам дітей при індивідуальному спілкуванні.

Вкінці, після того як діти пройшли всі методики, були задані прості питання щодо їх батьків для визначення переважаючого стилю виховання в їх сім'ях:

- Батьки дозволяють робити все, що ви забажаєте, ніколи не сварять, слухаються вас, разом із цим ви б хотіли більше уваги від них.
- Батьки вимагають дотримуватися правил в домі. Вам би хотілось більше свободи вибору, тому що завжди ви все робите так як сказали вам дорослі.
- Батьки коли щось не дозволяють пояснюють вам чому це так, можуть з вами домовитись. Ви можете самостійно обрати який одяг одягнете завтра.

Таким чином визначається співвідношення, за результатами в дитини завищена самооцінка за двома методиками і в кінці на задані питання вона обирає перше твердження, що є цілком логічно, завищена самооцінка = ліберальний стиль батьківського виховання.

Отже, дані методики дають можливість визначити ставлення дітей до власної самооцінки і дають змогу батькам та вихователям прийняти необхідні заходи для корекції дитиною своєї самооцінки, адже у віці опитуваних це можливо зробити.

Вважаємо адекватним і правильним застосування даних методик у комплексному поєднанні та співставлення результатів за різними методиками між собою.

Для більш чіткого розуміння, проведемо аналіз показників формування особистості дитини у молодшому шкільному віці. Серед решти оточуючого світу, високий рівень становлення самооцінки в дітей характеризується чітким виділенням сутності «Я- сам». Зростання самостійності та незалежності сприяє включенню в сферу власного «Я» інших об'єктів, що вважаються своїми,

формується самоповага, воля, яка сприяє процесам неоднорідності мотивів та довільної поведінки.

Самосвідомість дитини молодшого шкільного віку існує на доморальному рівні, а супідрядність мотивів проявляється в дотриманні правил, встановлених дорослими, здебільшого з егоїстичних міркувань. Спочатку дитина орієнтується на уникнення покарання і відповідно коригує свою поведінку. З часом вона починає орієнтуватися на отримання заохочення, очікуючи винагороди за правильні[29].

Бажання до пізнання світу та до освоєння нових дій й навичок поведінки зростають. Дитина починає ставити цілі, її мимовільна поведінка змінюється на довільну, що проявляється у прагненні досягати результатів у власній діяльності та показувати їх дорослим. Через наслідування дорослих формується досвід позитивного керівництва серед однолітків.

У шкільному віці з дорослими переважає пізнавальне спілкування, діти активно пізнають оточуючий світ через задавання запитань. Поява ситуативно-ділового спілкування з ровесниками є свідченням високого розвитку комунікативності, яка сприяє розвитку самосвідомості, творчої індивідуальної основи особистості.

Індивідуальність у молодшому шкільному віці проявляється у складових індивідуальності:

- цілепокладання проявляється у вигляді емоційного наміру (дитина уявляє свої бажання та емоції, які супроводжуватимуть її досягнення);
- у дитини формуються вибіркові стосунки, зокрема перевага друзям по грі;
- винахідливість проявляється через словотворення, активність, ініціативність та творчий підхід у наслідуванні поведінки дорослих.

У дітей з високим рівнем розвитку особистості відбувається перехід до рефлексивного етапу самосвідомості, коли, крім усвідомлення себе як суб'єкта, на якого впливає середовище, формується розуміння власної відмінності від інших та

власної цілісності в різні періоди часу. Це переходить від фази адаптації та індивідуалізації в колективі до етапу інтеграції, коли дитина узгоджує свої потреби щодо вираження індивідуальності з вимогами дорослих і правилами поведінки в групі.

Середній рівень розвитку самооцінки у дитини характеризується меншим ступенем самостійності. Дитина менш зацікавлена в нових видах діяльності та рідше проявляє власну індивідуальність, що зумовлено тривалішими процесами адаптації. Включення інших об'єктів у сферу свого "Я" не стає постійним. Дитина може забувати свої іграшки, брати чужі речі тощо. Прояви підпорядкованості мотивів ситуативні: дитина обирає найбільш привабливу для себе діяльність і виявляє в ній інтерес та старанність, рідко враховуючи можливі наслідки. Їй властивий нестабільний емоційний стан, їй важко справлятися з негативними реакціями, але її легко відволікти на щось позитивне. Дитина не часто спілкується з ровесниками в ситуативно-діловому контексті, більше часу проводить наодинці або поруч з учителем. Спроби встановити контакт з іншими дітьми іноді закінчуються невдачами або конфліктами. Вона намагається словесно висловлювати свої думки, але часто відволікається і не дослуховує співрозмовника до кінця. Довільна поведінка проявляється ситуативно, в основному залежить від можливості отримати покарання або похвали.

Дитина з низьким рівнем особистісного розвитку майже не демонструє ознаки упорядкованості у мотиваційній сфері, часто змінює види діяльності і має труднощі з тривалим зосередженням уваги. Вона не схильна включати інші об'єкти у сферу свого «Я». Усвідомлення власного «Я» проявляється не через ініціативність, а через заперечення та порушення правил поведінки. Така дитина часто змінює настрій, важко сприймає невдачі чи відмови, бурхливо реагує на незадоволення та довго перебуває у негативному стані. Це може супроводжуватися образливістю, жалінням, обманом із мотивами помсти. Дитина рідко вступає в ситуативно-ділове спілкування і зазвичай уникає ініціативного

контакту навіть із педагогами. Її спілкування з однолітками часто характеризується суперечками, захистом власних інтересів і наполяганням на своїй правоті. Вона не усвідомлює наслідків своїх дій у майбутньому, діючи переважно під впливом емоцій теперішнього моменту, і має труднощі з аналізом власного внутрішнього досвіду, що призводить до повторення тих самих помилок.

Емоційне благополуччя дитини характеризується гармонійним переживанням таких почуттів, як самолюбство, гордість, гідність, сором і ніяковість, а також адекватністю їх проявів. Це є важливим аспектом у формуванні моральних якостей і розвитку самосвідомості. Дитина здатна радіти чи засмучуватися не лише через те, що відбувається зараз, але й через те, що її очікує в майбутньому. Вона усвідомлює свої емоції, розуміє їх і може висловлювати словами, наприклад: «я радий», «я сердитий», «я засмучений». У дітей із високим рівнем емоційного благополуччя успіх виступає сильним стимулом до діяльності, але водночас невдачі теж мотивують їх. Вони прагнуть долати труднощі, досягати поставлених цілей і не зупинятися перед перешкодами.

Статева ідентифікація відіграє важливу роль: дитина свідомо ототожнює себе з представниками своєї статі, обираючи відповідні ролі у грі та спілкуванні. Наприклад, дівчата частіше демонструють турботливість і кокетливість, тоді як хлопчики прагнуть проявляти силу й сміливість. Водночас дитина починає усвідомлювати себе в часі, сприймаючи власну особистість як цілісну у минулому, теперішньому та майбутньому. Розвиток самосвідомості супроводжується збагаченням морального досвіду, засвоєнням моральних норм і формуванням супідрядності мотивів, коли суспільно значущі мотиви починають переважати над особистісними. Це виявляється у прагненні дитини робити щось корисне для інших.

У молодшому шкільному віці комунікативний розвиток характеризується переважанням особистісного спілкування з дорослими. Дитина поступово переходить від прагнення до партнерських відносин до прийняття ролі учня,

зосереджуючи увагу на обговоренні своєї поведінки та вчинків інших з точки зору моральних норм. У взаємодії з однолітками все більшу вагу набувають позаситуативно-особистісні та позаситуативно-ділові форми спілкування. Взаємини у групі стають більш стійкими, формуються стабільні вподобання та симпатії.

3.2. Програма оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях та її експериментальна апробація

Пропонується програма оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях та її експериментальна апробація.

Наше дослідження підтвердило наявність проблем у батьків дітей, які потребують психокорекції, спрямованої на батьків та сім'ю в цілому. Звичайно, участь сім'ї у програмі реабілітації дитини не може бути знецінена, оскільки для батьків основне значення має їхня дитина. Проте важливо розуміти, що батьки виконують також інші соціальні ролі, і для їх щасливого гармонійного життя необхідно мати баланс у всіх аспектах. Таким чином, спрямовуючи увагу фахівців на роботу з батьками дітей, можна надати необхідну допомогу як самим батькам, так і їх дітям – опосередковано.

Все це передбачає створення спеціальної програми, де головна увага буде зосереджена на батьках, які виховують дитину, а також на сім'ю в цілому.

Наведена програма впливає з результатів аналізу проблем, з якими стикаються батьки дітей, і спрямовується на психологічну підтримку цієї групи осіб.

Назва програми: «Разом до порозуміння».

Учасники програми: молодші школярі, психологи батьки, вчителі.

Реалізація програми: була обрана проблемно-орієнтована модель короткотермінової форми роботи, що зазвичай триває до чотирьох місяців.

Програма тренінгу запланована на 30 годин. У зв'язку з тим, що батьки постійно зайняті доглядом за дитиною, можливим є рішення проводити зустрічі один раз на тиждень, тривалістю два з половиною години кожна. Таким чином, тривалість проведення занять обмежується двома з половиною місяцями.

Мета програми: є створення умов для поліпшення якості життя дітей та батьків шляхом зміцнення емоційного зв'язку, розвитку взаєморозуміння, підтримки та формування здорових моделей поведінки, а також надання необхідної допомоги та ресурсів для подолання сімейних труднощів.

Завдання програми:

- поліпшення соціально-психологічного стану батьків (збільшення їхньої активності);
- сприяння поліпшенню самопочуття та настрою;
- зниження рівня тривожності;
- підтримка у вирішенні сімейних проблем;
- підвищення рівня соціокультурної адаптації батьків (надання інформації з питань вихованого процесу та навчання);
- підвищення мотивації батьків для участі в суспільному житті;
- розширення кола спілкування;
- допомога у встановленні адекватних взаємин з дитиною (подолання проблем симбіотичного зв'язку, інфантилізму дитини, емоційного занедбання тощо).

Методи для реалізації програми. Для досягнення встановленої мети та вирішення завдань мають бути використані різноманітні методи, які слугуватимуть інструментами дослідження проблем батьків, відстеження результатів взаємодії та соціально-педагогічного впливу, включаючи:

- лекційний матеріал;
- анкетування;
- практичні вправи;

- методи педагогічного впливу;
- диспут;
- дискусія;
- рольова гра;
- метод домашніх завдань;
- консультації;
- організація тренінгових занять.

Тематичний план тренінгових занять включає *наступні теми*:

1. Визначення актуальних проблем.
2. Проблеми міжособистісного спілкування.
3. Проблеми виховання та навчання дитини.
4. Стрес та депресія.
5. Виконання інших соціальних ролей.
6. Підсумкове обговорення.

Зустріч №1. Під час першої зустрічі відбувається знайомство між учасниками групи, узгодження та ухвалення правил спільної діяльності. Також будуть зафіксовані очікування та сподівання учасників щодо взаємодії у групі та бажаних взаємодії та спілкування. Під час зустрічі виявляють спільні проблеми та робиться спроба їх класифікувати за загальною та індивідуальною пріоритетністю, з урахуванням різних факторів, таких як вік, матеріальне становище родини і т. д. Учасники також обмінюються думками щодо можливих шляхів подолання цих проблем під час дискусії.

Зустріч №2. Під час другої зустрічі обговорюється проблема спілкування батьків дітей. Учасники обговорюють причини та наслідки звуження кола спілкування, а також важливість повноцінного спілкування для психологічного благополуччя людини.

Учасники обговорюють взаєностосунки між сім'ями. Завершення зустрічі передбачає міні-тренінг та призначення домашнього завдання.

Зустріч №3. Спілкування з дитиною є однією з найважливіших умов її розвитку, що підкреслює його значущість як для самої дитини, так і для батьків. Однак часто виникає проблема недостатнього або неадекватного спілкування між ними. Аналізуються типи батьківської поведінки та можливі моделі взаємин між батьками і дитиною. Батькам надається допомога в усвідомленні та уникненні поширених помилок у батьківському ставленні до дитини.

Завершенням є міні-тренінг та призначення домашнього завдання.

Зустріч №4. Відбувається міні-лекція щодо виховання та навчання дитини. Обговорюються основні проблеми та існування проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру. Після цього відбувається обмін думками та власним досвідом батьків, після чого призначається домашнє завдання.

Зустріч №5. Відбувається консультація (лекція) та індивідуальні консультації з психологом за потребою.

Зустріч №6. Батькам допомагають усвідомити можливість виконання інших соціальних ролей, крім батьківської, акцентуючи увагу на тому, що гармонійне та повноцінне життя батьків позитивно впливає на розвиток дитини. Також розглядаються причини виникнення почуття провини та його наслідки, які можуть стати внутрішнім бар'єром і заважати нормальному функціонуванню сім'ї.

Зустріч №7. Розгляд стресу та його впливу на людину, а також аналіз позитивних та негативних наслідків стресу. Визначення ознак стресового стану та обговорення способів зняття стресу, таких як релаксація та тренування навичок управління стресом. Аналіз депресії, причин її виникнення, ознак та можливих наслідків, а також обговорення методів протидії депресивному настрою.

Зустріч №8. Поглиблене розглядання тривожності, її позитивного та негативного впливу на людину. Досліджується вплив тривожності батьків на емоційний стан дитини та їхні взаємини з іншими членами сім'ї. Вивчаються

способи зниження рівня тривожності батьків через набуття знань, розвиток необхідних навичок і усвідомлення причин виникнення тривоги.

Зустріч №9. Підведення підсумків занять, огляд загального враження та порівняння сподівань і отриманих результатів. Вислуховування зауважень та нових пропозицій батьків щодо проведення подібних занять.

Вправи, які використовувалися для проведення та реалізації програми представлені у додатку Є.

Після проведення тренінгової програми було повторно проведено дослідження рівня самооцінки за методикою «Сходишки», що була розроблена Щуром В., полягає в тому, що дитині демонструють зображення з сімома сходишками та пояснюють завдання, яке їй потрібно виконати (додаток Г). Ця методика дозволяє з'ясувати, на який уявний щабель дитина себе поставить. Отримано показники, що зображено на рис. 3.4. Доведено, що дана програма є ефективною та може використовуватись батьками та педагогами.

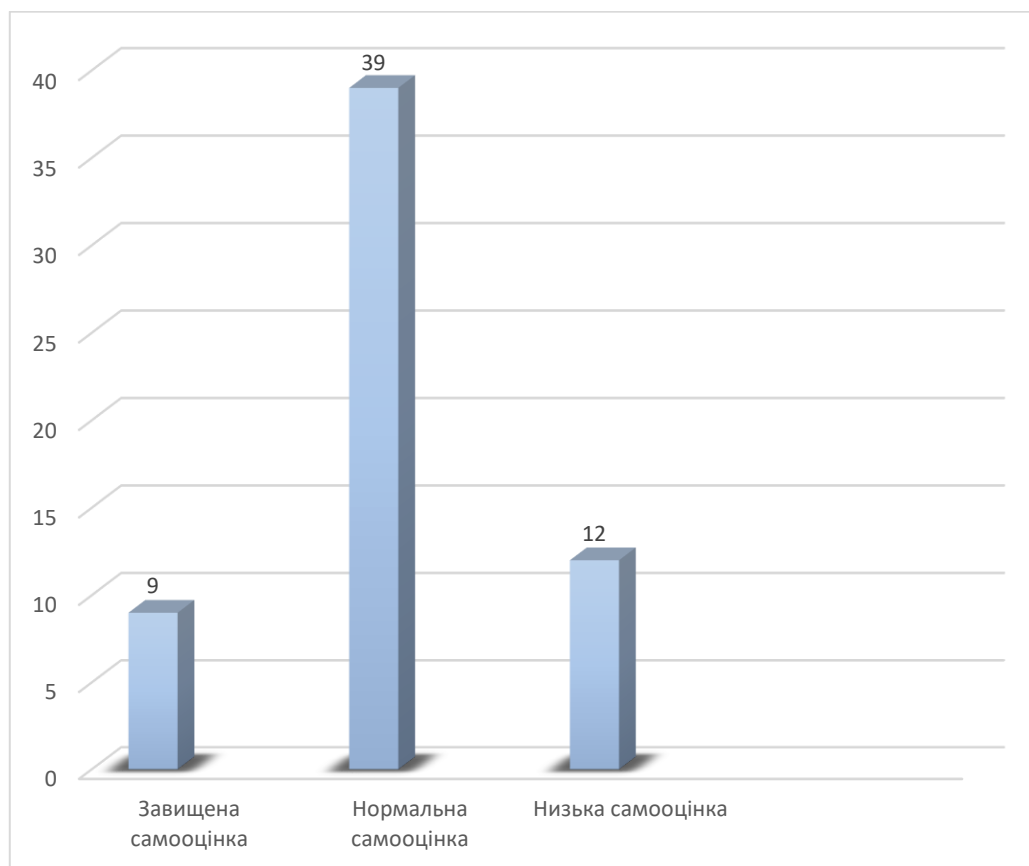

Рис. 3.4. Рівень самооцінки за методикою «Сходишки» після проведення психокорекційної програми, автор – В. Щур

Отже, для покращення батьківсько-дитячих взаємин, запропоновано програму психологічного супроводу у формі проведення тренінгових сеансів.

3.3. Система рекомендацій батькам і вчителям щодо покращення самооцінки дітей молодшого шкільного віку

Становлення самооцінки у шкільному віці впливає на ефективність її діяльності, а також формування особистості протягом усього життя.

Адекватна самооцінка надає людині впевненості в собі, досягає поставлених цілей як в сімейному житті, так і кар'єрі. Люди з такою самооцінкою ініціативні та адаптуються до різних умов. Самооцінку вважають найскладнішим продуктом у свідомості дітей.

Основними чинниками формування самооцінки є:

- ставлення оточуючих (для учнів початкової школи важливі оцінки батьків і вчителів);

- дитина розуміє свої особливості та досягнуті результати.

У кожному віці важливу роль у формуванні самооцінки відіграє вид основної діяльності.

Гра, навчання та пізнавальна діяльність займають перше місце в молодшому шкільному віці, тому їхній вплив є вирішальним на цьому віковому рівні.

Спілкування також відіграє важливу роль. Це важливо як для дітей, так і для вчителів, які повинні вміти правильно спілкуватися зі своїми учнями. Для

дітей, які не впевнені в собі та своїх силах, знайдіть правильний спосіб поводження з ними, створіть усі умови для розвитку їхніх здібностей, створіть ситуацію, в якій вони досягнуть певного успіху, і здійсніть наступне. Хваліть їх навіть за найменші успіхи і виявляйте їм підтримку. Завдяки таким діям у дитини зміцнюється впевненість у собі і вона в певному сенсі починає поважати себе.

Роботу педагога з формування самооцінки дітей можна поєднувати з іграми, читанням віршів і процесом малювання.

Для підвищення самооцінки потрібно оточити дитину підтримкою, проявами піклування та позитивною оцінкою намагань. Допомогати дитині знімати емоційну та м'язеву напругу допоможе виконання спеціальних вправ, використання спеціальних ігор для релаксації, ігри з водою, піском, малювання фарбами. Використання масажу також є ефективним методом зняття напруги.

Стаючи успішними, діти молодшого шкільного віку починають себе оцінювати позитивно. Для них важливо робити те, що їм подобається, виходить те, чим вони можуть пишатися. Для успіху дитини, батькам потрібно демонструвати власну успішність. Вони мають стимулювати дитину позитивними ставленням до себе.

Для формування самооцінки важливо надавати дитині можливість робити вибір і нести за нього відповідальність. Це дозволяє дитині відчути впевненість у собі, розвивати позитивне ставлення до власної особистості, вчитися приймати обґрунтовані рішення, а також розуміти, коли варто висловлювати свою думку, а коли краще слухати інших.

Щоб допомогти адекватному становленню самооцінки дорослим необхідно дотримуватись таких правил:

- хвалити дитину при інших дітях (помірно);
- не заставляти дитину робити щось швидше;
- не використовувати завдань, які слід виконати за певний час.

Важливо у період виховання застосовувати фізичне виховання, що покращить функціонування організму дитини в цілому, збільшить розумову та фізичну працездатність, підвищить емоційно-вольову сферу дитини, покращить практичне мислення, винахідливість та спостережливість.

Для становлення адекватної самооцінки у дитини молодшого шкільного віку потрібно використати такі принципи:

- розвивати можливості дітей, створювати ситуації в яких дитина буде почуватися успішною;
- хвалити, проявляти свою підтримку до дитини;
- застосовувати систематизоване використання методики;
- навчати дитину знімати напругу;
- використовувати методи релаксації;
- давати дитині право вибору;
- давати можливість оцінювати себе позитивно у процесі гри, спілкуванні.

Варто пам'ятати, що самооцінка, сформована в дитинстві, впливатиме на все подальше життя, визначаючи успішність, досягнення, здатність ставити цілі та приймати рішення в майбутньому. Самооцінка – основний компонент формування особистості.

Висновки до розділу 3

Класифікація психодіагностичних методик для визначення самооцінки молодшого школяра включає різноманітні інструменти, спрямовані на вивчення рівня самосвідомості та оцінки власних можливостей дитини. Основні методики можна поділити на проєктивні (наприклад, малюнки, асоціативні тести) та стандартизовані (анкети, опитувальники). Проєктивні методики дозволяють виявити глибокі аспекти самооцінки через творчі завдання, в той час як стандартизовані інструменти забезпечують більш чітке вимірювання через

конкретні запитання та шкали. Кожен з підходів має свої переваги та обмеження, однак їх комбіноване використання дозволяє отримати більш об'єктивну і всебічну картину самооцінки молодшого школяра, що є важливим для корекції та підтримки його емоційного і соціального розвитку.

Наше дослідження підтвердило наявність проблем у батьків дітей, які потребують психокорекції, спрямованої на батьків та сім'ю в цілому. Звичайно, участь сім'ї у програмі реабілітації дитини не може бути знецінена, оскільки для батьків основне значення має їхня дитина. Проте важливо розуміти, що батьки виконують також інші соціальні ролі, і для їх щасливого гармонійного життя необхідно мати баланс у всіх аспектах. Таким чином, спрямовуючи увагу фахівців на роботу з батьками дітей, можна надати необхідну допомогу як самим батькам, так і їх дітям – опосередковано.

ВИСНОВКИ

Сімейне виховання розглядається як багатовимірний процес, який включає ставлення батьків до дітей та емоційне сприйняття цього ставлення (емоційний компонент); особливості розуміння і сприйняття особистості дитини (когнітивний компонент); а також стереотипи поведінки, що застосовуються до дитини (поведінковий компонент).

Серед характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, можна виділити наступні: соціально-демографічна структура сім'ї (соціальний статус членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь); загальний психологічний клімат, емоційний настрій сім'ї; тривалість і характер спілкування з дітьми; психолого-педагогічна культура

загалом і батьків зокрема; зв'язки сім'ї з іншими спільнотами (школа, родичі тощо); матеріально-побутові умови.

Сімейне виховання – це складна і багаторівнева система. На дану систему впливають: спадковість і біологічне (природне) здоров'я дітей і батьків; матеріально-економічна забезпеченість; соціальний статус; спосіб життя; кількість членів сім'ї; місце проживання; ставлення до дитини та ін.

Характерні ознаки сімейного виховання: безперервність і тривалість впливу; інтимність, природність, багатогранність і безпосередність спілкування на основі почуття зв'язку, любові, довіри і взаємної відповідальності; спілкування та взаємодія людей різного віку з різними інтересами та професійною діяльністю; взаємне вирівнювання формуючих впливів.

Метою сімейного виховання є формування таких якостей особистості, які допоможуть дитині безболісно адаптуватися до дорослого життя, гідно долати життєві труднощі та перешкоди на професійному шляху.

Найважливішими завданнями формування сім'ї є: збереження здоров'я дитини, підтримка її природних здібностей повноваження; турбота про розвиток і самореалізацію задатків і нахилів дитини; допомога в соціалізації дитини та догляд за нею; соціальний статус; формування досвіду емоційно-моральних стосунків; трудове виховання, розвиток працьовитості, допомога у виборі професії; піклування про загальний культурно-інформаційний розвиток та забезпечення соціальних навичок дитини; гендерне виховання, підготовка дітей до самостійного сімейного життя.

До найважливіших об'єктивних чинників сімейного виховання відносяться: природні та екологічні умови сімейного життя, які прискорюють або уповільнюють фізичний ріст і дорослішання і впливають на здоров'я дитини; територіальне розселення і соціокультурне розташування сім'ї; національна та етнічна приналежність сім'ї; матеріально-побутові умови сім'ї, які дають змогу задовольнити потреби, соціальні очікування та рольові домагання її членів.

До суб'єктивних факторів сімейного виховання відносяться: час і місце народження інших дітей; структура сім'ї; норми та моделі поведінки членів сім'ї; форми спілкування в сім'ї та проведення дозвілля; активність (трудова, моральна, інтелектуальна) і атмосфера в сім'ї; попередній досвід дитинства самих батьків тощо.

Вивчено моделі та стилі сімейного виховання як психологічні детермінанти самооцінки молодшого школяра. Підсумовуючи вивчення моделей та стилів сімейного виховання як психологічних детермінант самооцінки молодшого школяра, можна зазначити, що сім'я є однією з основних соціальних інституцій, яка безпосередньо впливає на формування самооцінки дитини. Стилi сімейного виховання визначають характер взаємодії батьків з дитиною, що в свою чергу, впливає на її емоційний стан, впевненість у собі та самовідчуття. Існують різні моделі та стилі виховання, серед яких можна виділити авторитарний, ліберальний та демократичний. Кожен з цих стилів має різний вплив на розвиток самооцінки дитини. Авторитарний стиль, що характеризується жорстким контролем та відсутністю емоційної підтримки, може призвести до зниження самооцінки, формуючи в дитини почуття неповноцінності або тривоги. Ліберальний стиль, з іншого боку, зазвичай не встановлює чітких меж і не забезпечує достатньо структури, що також може спричинити нестабільність у формуванні самооцінки. Найбільш сприятливим для розвитку здорової самооцінки є демократичний стиль виховання, в якому батьки поєднують підтримку, розуміння та чіткі правила. Такий підхід дає дитині відчуття безпеки та підтримки, сприяючи розвитку впевненості в своїх силах та позитивного самовідчуття.

Сам термін «самооцінка» стосується розвитку рефлексивної свідомості, емоційного ставлення дитини до себе, соціальних аспектів психології особистості, гармонійного образу «Я», практичної самосвідомості.

Самооцінка займає важливе місце у формуванні особистості і вона обумовлена переліком факторів, які потрібно враховувати під час організації

розвивального та навчально-виховного середовища дітей молодшого дошкільного віку. Виділення початкових факторів становлення, розвитку, формування та функціонування самооцінки ґрунтується на загальному положенні психології про біологічно-соціальну природу особистості, а саме: внутрішні фактори, що обумовлені біологічною природою організму і проявляються у функціонуванні психічної діяльності людини; зовнішні фактори, які проявляються в умовах існування людини (вплив соціального середовища на формування особистості).

Емпірично досліджено особливості самооцінки молодших школярів в сучасних сім'ях та проаналізовано результати. У дослідженні брали участь діти 7-9 років, що навчаються у Тернопільській ЗОШ I-III ступенів №4. Було проведено дослідження рівня самооцінки за методикою «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина, визначення самооцінки за Захаровим А.В., рівня самооцінки за методикою «Який я?» Н. Прокіної. Отже, протягом проведення дослідження серед вибіркової сукупності з 72 дітей за 3 різними методиками було виявлено, що за різними методиками діти мають високий та середній рівень самооцінки, що представлено на рисунках. Результати дослідження засвідчують, що 8 дітей у результаті проведеного дослідження за різними методиками мають занижену самооцінку, а також 15 дітей виявили рівень самооцінки завищений за усіма методиками одночасно.

Безпосередньо стиль батьківського виховання впливає на самооцінку молодшого школяра. Виходячи з результатів дослідження 42 учня, які обрали твердження, що описує демократичних батьків мають високу та середню самооцінку; 6 учнів у яких результати вказують на низьку самооцінку виховуються в строгості та вимогах з боку батьків, тобто в авторитарному середовищі, а 10 учнів, які вважають, що виховуються в ліберальному стилі показали завищений рівень самооцінки, разом з цим є діти в яких показаний і занижений рівень самооцінки, що свідчить про нестійкість самооцінки через брак уваги.

Завдяки дослідженню внутрішньо-сімейних взаємин можна виявити проблеми, які потребують корекції, а також розробити стратегії для покращення сімейних відносин і загального психоемоційного клімату в родині. Це має важливе значення для забезпечення здорового розвитку дітей, зокрема для формування їхньої самооцінки та соціальної адаптації. Пропонується програма оптимізації дитячо-батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях та її експериментальна апробація.

Тематичний план тренінгових занять програми включав наступні теми: визначення актуальних проблем; проблеми міжособистісного спілкування; проблеми виховання та навчання дитини; стрес та депресія; виконання інших соціальних ролей; підсумкове обговорення. Після проведення тренінгової програми було проведено дослідження рівня самооцінки за методикою «Сходинки» В. Щур, дана програма є ефективною та може використовуватись батьками та педагогами.

Для становлення адекватної самооцінки у дитини молодшого шкільного віку потрібно використовувати такі принципи: розвивати можливості дітей; створювати ситуації, в яких дитина почуватиметься успішною; хвалити дитину та виявляти підтримку; навчити дитину заспокоюватися; використовувати техніки релаксації; давати дітям право голосу; давати можливість позитивно оцінити себе під час ігор та спілкування.

Отже, у процесі роботи усі завдання були виконані, а саме : теоретично досліджено поняття, різновиди та функції сім'ї; вивчено та описано моделі та стилі батьківського виховання; емпірично досліджено рівні самооцінки молодших школярів та переважаючий стиль виховання, а також розроблена програма оптимізації дитячо- батьківських взаємин у неблагополучних сім'ях.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Український соціум*. Київ, 2018. С. 63-67.
2. Адаменко Т. Питання самооцінки. Київ: *Наукова думка*, 2018. 168 с.
3. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2020. Вип. 6. С.10-15.
4. Бурлакова І. А., Ващенко І. В. Особливості впливу сім'ї на соціалізацію

особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 3(2). С. 11.

5. Балинець К. С. Особливості самооцінки у підлітковому віці. *Редакційна колегія*. 2020. № 6. С. 5-11.

6. Безушко О. Гендерні особливості становлення самооцінки старших підлітків. *Магістр*. 2020. № 34. С. 214-216.

7. Бахвалова А. Структура самооцінки та професійної самооцінки у зарубіжних теоріях. *Perspectives of science and education*. 2019. С. 465-470.

8. Бегеза Л.Є. Соціально-психологічні концепти самооцінки особистості. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. 2022. С. 170-174.

9. Біла І. М. Відповідальне батьківство: соціально-психологічні аспекти. Київ. Видавничий дім «Гельветика». 2020. 278 с.

10. Власова Н. В. Аналіз соціально–психологічних особливостей взаємин батьків і дітей юнацького віку. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. ГС Костюка АПН України*. Т. XI, Ч, 2019. С. 78-89.

11. Варгата О.В., Міхеєва Л.В. Психологічні особливості формування самооцінки молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. № 64. Т. 1. С. 70–74.

12. Голець О. Б. Уявлення про дитячо-батьківські стосунки в осіб з різною схильністю до віктимної поведінки. Львів, 2019. С.66.

13. Гречихіна Н. В. Концепція соціалізації особистості та самовизначення як її складова. *Наукові записки. Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2020. Вип. 186. С. 194-199.

14. Гідденс Є. Основні поняття в соціології. Одеса: Вища школа економіки, 2018. 368 с.

15. Гловацька О.В. Психогігієна сімейних взаємовідносин. *Забезпечення психічного здоров'я розвитку дитини завдання батьків*. НМП Вінниця. 2020. 20 с.

16. Гурська І. В. Вплив стилю сімейного виховання на становлення особистості підлітка: теоретична експлуатація. *Інтеграційні можливості сучасної психології та шляхи її розвитку: Всеукраїнська наук.-практ. конф.*, м. Запоріжжя, 21-22 жовт. 2021 р. Запоріжжя. 2021. С. 102-104.

17. Гірняк А.Н. Психологічна діагностика міжособистісної взаємодії засобами соціометричного опитування. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3-4. С. 138-147.

18. Гірняк А. Психологія модульно-розвивальної взаємодії : монографія. Тернопіль : ВПЦ «Університетська думка». 2020. 376 с.

19. Гірняк А. Н., Домбровський І. В. Психологічні особливості активізації мнемонічного потенціалу школярів у процесі взаємодії з навчальною літературою. *Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. праць / наук. ред. В. В. Стасюк*. Київ : НУОУ. 2013. Вип. 1 (32). С. 179–184.

20. Гірняк А. Н, Глова І. М. Передумови формування гармонійної міжособистісної взаємодії в молодій сім'ї. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф.*, м. Тернопіль, ТНЕУ, 5-6 квіт. 2019 р. Тернопіль : Економічна думка. 2019. Т. 2. С. 133–136

21. Гірняк Г. С., Домбровський І. В. Психологічні аспекти формування особистості підлітків з обмеженими функціональними можливостями. *II Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Камянець-Подільський, 26–27 квітня 2018 р.). Камянець-Подільський. 2018. С. 310-313.

22. Гончар Л. В. Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку: монографія. Київ : ТОВ "Задруга". 2018. 360 с.

23. Дюбко Л.В., Шатирко Л.О. Запобігання деструктивним формам взаємодії суб'єктів освітнього про-стору, як умова збереження та зміцнення психічного здоров'я особистості в онтогенезі. Матеріали IV все-української

науково-практичної конференції «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві» (м. Львів, 18 жовтня 2019 року). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 82–84.

24. Дудник О. А. Порухення в системі дитячо-батьківських відносин як фактор формування безпорадності в дітей. *Наукові записки. Серія: Психологія*. 2024. С.60-67.

25. Жамкова Т. І. Дитячо-батьківські стосунки як фактор емоційного благополуччя дітей дошкільного віку: *кваліфікаційна робота магістра спеціальності 053 «Психологія»*. Запоріжжя: ЗНУ, 2020. 72 с.

26. Захарова А. В. Психологія формування самооцінки. Київ: Четверта хвиля, 2020. 98 с.

27. Зінченко С.В. Вплив самооцінки на успішність в житті. *Learningthelatesttheoriesandmethods*. 2023. № 9. С. 379-381

28. Кулик І., Генсіцька І. Особливості дитячо-батьківських відносин у багатодітній сім'ї. Рекомендовано до друку науково-методичною радою Педагогічного факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 10 від 24 травня 2023 р.), 2023. 105 с.

29. Крупник Г. А. Порівняння особливостей взаємин дітей з батьками у підгрупах за порядком народження у сімейній ієрархії. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2020. № 3. С. 97-108.

30. Курпіта О.А. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку :Тернопіль: ТНТУ. 2019. 94 с.

31. Калашник О.В. Самооцінка та самоцінність – рушійна сила особистості в умовах сучасних реалій. Редакційна колегія: Головний редактор. 2022. С. 107-113.

32. Курпіта О.А. Вплив стилю сімейного виховання на особистісний розвиток дитини молодшого шкільного віку : дипломна робота магістра за спеціальністю „053 психологія. Тернопіль: ТНТУ. 2019. 94 с.

33. Крива Н. Л. Особливості прояву довіри дитини старшого дошкільного віку до соціального оточення : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2021. 20 с.

34. Казаннікова О.В. Психолого-педагогічна характеристика причин та проявів психогенної дезадаптації в дитинстві. *Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості* : зб. наук. праць за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції. Херсон. 2019. С. 103–106.

35. Литвинчук А. І. Схильність до маніпулятивного впливу осіб з різним рівнем психологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2022. С. 15-19.

36. Москаленко Л.С. Психологічні умови становлення соціального статусу молодшого школяра. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Psychology*. №4. 2021. С. 31–40.

37. Максименко С.Д. Теоретико-методологічні засади психологічного проектування, розвитку, само-здійснення особистості дитини: майбутнє нації необхідно вирішувати : наукова доповідь загальним зборам НАПН України (19 листопада 2021 р). *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. № 3(2). С.1–7

38. Молчанова О. Н. Самооцінка: Теоретичні проблеми та емпіричні емпіричні дослідження. *Київ: Наукова думка*, 2021. 392 с.

39. Москаленко В.В. Соціалізація особистості Київ. Фенікс. 2023. 540 с.

40. Михайлишин У. Б. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2021. №3 С. 86-92.

41. Олійник О.О. Самооцінка як передумова професійного становлення особистості. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №1. С. 97-101

42. Прийняття дитиною цінностей : посіб. / Т.О. Піроженко, І.І. Карабаєва, С.О. Ладивір, Л.І. Соловійова [та ін.] : за ред. Т.О. Піроженко. *Київ Видавничий Дім „Слово”*. 2018. 240 с.

43. Перші спроби пошуку в науковому просторі : зб. матеріалів 19-го *Всеукр. студ. наук.-практ. конф. «Особливості організації життєдіяльності дитини у сучасному дошкіллі»* (м. Умань, 29 квіт. 2021 р.) / [голов. ред.: Іщенко Л. В., Кушнір В. М. ; відп. за вип.: Карнаух Л. П., Залізняк А. М., Слатвінська А. А. Умань : Візаві, 2021. 207 с.

44. Павелків Р.В. Онтогенетичні аспекти морального становлення особистості. *Особистість у контексті морального та професійного зростання : монографія* / за ред.Р.В. Павелків, Н.В. Корчакова. *Київ : Центр учбової літератури*, 2019. С. 6–22

45. Пономарьова В., Захарченко В. Психологія дослідження дитячо-батьківських відносин. *Problems and tasks of modernity and approaches to their solution*, 2021. С. 233-236.

46. Прокопенко Т. Теоретичні підходи до визначення поняття «самооцінка» в психолого-педагогічних дослідженнях. *Магістерський науковий вісник*. 2022. № 38. С. 70-73

47. Піонтковська О. В. Особливості дитячо-батьківських відносин у родині з онкологічно хворою дитиною. *Український вісник психоневрології*. 2023. С.70-73.

48. Папітченко Л.В. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Психологічні науки*. 2020. №12. С. 79–89.

49. Пихтіна Н. П., О. П. Пісоцький. Дитяча психологія : курс лекцій. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 2018. 169 с

50. Руденко Л. М., Федоренко М. В. Теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення до аутичних дітей. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2018. №9.
51. Сушик Н. Особливості впливу сім'ї на соціалізацію дитини. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 1. С. 64-70.
52. Столярчук О. А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства"* 13 грудня 2022 року, м. Київ. 2022. С.423-426.
53. Старовойтенко В. М. Рефлексія особистості в акультурі. *Київ: Наукова думка*, 2020. 101 с.
54. Ушакова І.М. Психологія сім'ї . *Національний університет цивільного захисту України Конспект лекцій*. Харків. 2018. 83 с.
55. Федорчук О.І. Основи сімейної соціалізації дошкільника. *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. Харків: КЦ ФОП Іванової М.А., 2020. Том. IV: Психологія розвитку дошкільника. Вип. 16. С. 222-235.
56. Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах : *монографія* / за ред. Гончар Л. В. Харків: Друкарня Мадрид. 2018. 176 с.
57. Чорна А.С. Взаємозв'язок структури мотивації та розвитку структури самооцінки. 2021. С. 11-13.
58. Черниш О. О. Соціалізація особистості як наукова проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2021. № 1(2). С. 5-17.
59. Чаусова Т.В. Вплив тривожності на самооцінку в дітей молодшого шкільного віку. *Вісник Львівського університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 3. С. 159–164.

60. Яблонська Т. М. Дитячо-батьківські взаємини як чинник розвитку ідентичності дитини. URL:<http://www.apppsychology.org.ua/data/jrm/v9/i9/75.pdf>
61. Ярошук А. Сімейна соціалізація та матримоніальні функції сім'ї як соціального інституту. *Вісник Львівського університету. Серія : Психологічні науки*. 2019 . Вип. 4. С. 62-68.
62. Banstola R. S., Ogino T., Inoue S. Impact of parents' knowledge about the development of self-esteem in adolescents and their parenting practice on the self-esteem and suicidal behavior of urban high school students. *International journal of environmental research and public health*. № 17. 2020. 6039 p.
63. Holopainen L., Waltzer K., Hoang N., Lappalainen K. The relationship between students' self-esteem, schoolwork difficulties and subjective school well-being in Finnish upper-secondary education. *International Journal of Educational Research*, 2022. № 104, 688 p.
64. Jinan N., Vellasamy V., Ahmad A., Rahman M., Motevalli S. Review of parenting styles and their impact on the adolescents' self-esteem. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 2022. № 11(2). P 54-59.
65. Krauss S., Orth U., Robins R. Family environment and self-esteem development: A longitudinal study from age 10 to 16. *Journal of personality and social psychology*, 2020. № 119.2. 457 p.
66. Martínez I., Murgui S., Garcia O. F., Garcia F. Parenting and adolescent adjustment: The mediational role of family self-esteem. *Journal of Child and Family Studies*, 2021. № 30. P. 1184-1197.
67. Zhao X., Yang J. Fostering creative thinking in the family: The importance of parenting styles. *Thinking Skills and Creativity*, 2021. № 41, 100 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Дембо-Рубінштейна» у модифікації П. Яньшина

Інструкція: «Діти із твоєї групи розмістилися у цих колах.

Так, перше коло – це діти зі схвалюваною дорослими поведінкою, які майже ніколи не помиляються, мають заздалегідь правильні відповіді на необхідні запитання.

У другому колі знаходяться діти, які інколи можуть помилятися під час своїх відповідей, вони не все знають, не завжди адекватно себе поведуть, а тому інколи отримують зауваження щодо поведінки від вихователів.

У третьому колі розміщуються діти, які вдало відповідають лише на найпростіші запитання дорослих, нерідко отримують зауваження щодо поведінки, буває таке, що відмовляються виконувати поставлені перед ними завдання.

Четверте коло властиве дітям, які багато в чому помиляються, вони дуже мало відповідають на поставлені запитання, характеризуються поганою поведінкою, на свою адресу, часто вислуховують зауваження.

Який із цих кругів ти б хотів (-ла) зайняти?

Чому?»

Якщо дитина обирає:

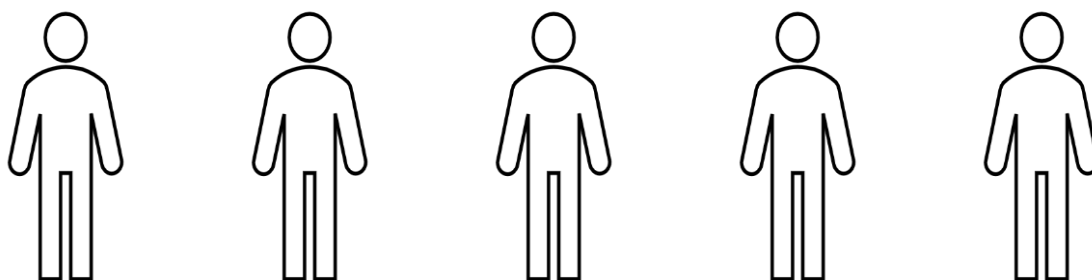
- а) кола №№ 1 та 2, то вона має завищену самооцінку;
- б) коло № 3 – їй властива адекватна самооцінка;
- в) коло № 4 – вона характеризується низькою самооцінкою.

Додаток Б

Методика визначення самооцінки за Захаровим А.В.

Дитині пропонується зображення на якому є ряд чоловічків.

Інструкція: дитині пропонується уявити, що чоловічки, які є на зображенні – це люди. Запропонуйте показати де знаходишся ти.

Ключ: Коли дитина має адекватну самооцінку, то вона поставить себе у третього чи четвертого чоловічка зліва. В випадку коли дитина поставила себе у першого чоловічка – це свідчить про завищену самооцінку, у 2 – високу. Коли дитина вказує на 5 чоловічка і далі, то в дитини занижена самооцінка.

Методика «який Я?» Н.Прокіної

Дитині потрібно оцінити власні якості, де дорослий називає риси особистості та варіанти відповідей за якими потім здійснюють обрахунок самооцінки.

Риси особистості	Варіанти відповідей дитини			
	Так	Ні	Інколи	Не знаю
Хороший				
Добрий				
Розумний				
Акуратний				
Слухняний				
Ввічливий				
Здібний				
Працелюбний				
Чесний				
Уважний				

Відповіді «Так» оцінюються в 1 бал,

«Ні» - 0 балів,

«Інколи», «Не знаю» - 0,5 балів.

Самооцінка дитини визначається за сумою балів всіх рис особистості:

10 балів – дуже високий;

8 – 9 балів – високий;

4 – 7 балів – середній;

2 – 3 бали – низький.

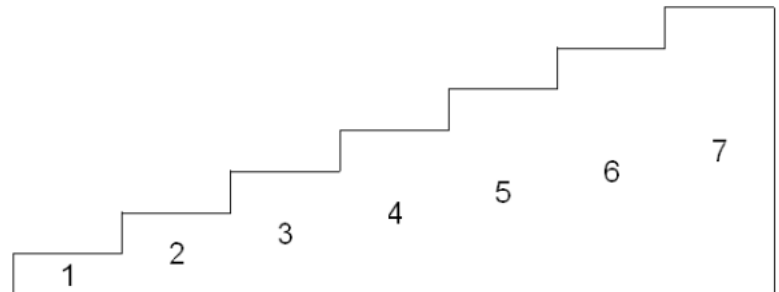
Методика «Сходинок». Автор В.Щур

Методика «СХОДИНКИ» – діагностика самооцінки

(авт. В.Г.Щур)

Ціль: виявлення системи уявлень дитини про те, як вона оцінює себе сама, як, на її думку, її оцінюють інші люди і як співвідносяться ці уявлення між собою.

Матеріали та обладнання: намальовані сходинок, фігурка чоловічка, аркуш паперу, олівець (ручка).

Процедура дослідження: Методика проводиться індивідуально. Процедура дослідження – бесіда з дитиною з використанням певної шкали оцінок, на якій вона сам поміщає себе і імовірно визначає те місце, куди її поставлять інші люди.

Інструкція: «Якщо всіх дітей розставити на цих сходах, то на трьох верхніх сходах опиняться хороші діти: розумні, добрі, сильні, слухняні – чим вище, тим кращі (показати сходинок: «хороші», «дуже хороші», «найкращі») . А на трьох нижніх сходах опиняться погані діти – чим нижче, тим гірші («погані», «дуже погані», «найгірші»). На середній сходинок діти не погані і не хороші. Покажи, на яку сходинок ти поставиш себе. Поясни чому?»

Після відповіді дитини, її запитують: «**Ти такий насправді чи хотів би бути таким? Познач, який ти насправді і яким хотів би бути.**». «**Покажи, на яку сходинок тебе поставила б мама.**».

Використовується стандартний набір характеристик: «хороший – поганий», «добрий – злий», «розумний – дурний», «сильний – слабкий», «сміливий – боягузливий», «найстаранніший – найнедбаліший». Кількість характеристик можна скоротити. У процесі обстеження необхідно враховувати, як дитина виконує завдання: вагається, роздумує, аргументує свій вибір. Якщо дитина не дає жодних пояснень, їй слід задати уточнюючі запитання: «Чому ти себе сюди поставив? Ти завжди такий? »І т.д.

Бесіда на тему "Я хороший – Я поганий" з 7 питань

1. Як ти оцінюєш себе як людину? Чи вважаєш ти себе хорошим або поганим? Чому?

Це питання спонукає до саморефлексії і дає можливість оцінити себе в контексті моральних і етичних категорій.

2. Які твої сильні сторони, на твою думку, найбільше допомагають тобі бути хорошою людиною?

Тут важливо зрозуміти, які позитивні риси людина вважає в собі найбільш визначними, наприклад, чесність, співчуття, готовність допомогти.

3. Які твої слабкі сторони можуть, на твою думку, робити тебе "поганою"? Як ти з ними справляєшся?

Це питання дає можливість розглянути негативні риси особистості або поведінки, а також підходи до їх подолання.

4. Чи коли-небудь ти робив/ла щось, що шкодило іншим? Як ти тоді себе почував/ла?

Роздуми про минулі помилки допомагають розібратися в емоціях, які виникали під час цих ситуацій, та зрозуміти, чи вчимося ми на своїх помилках.

5. Як ти реагуєш на критику? Чи відчуваєш, що це допомагає тобі ставати кращою людиною?

Питання про реакцію на критику дозволяє зрозуміти, чи готові ми до змін, чи можемо приймати зауваження і працювати над собою.

6. Що для тебе важливіше: бути хорошим у очах інших чи залишатися вірним своїм переконанням? Чому?

Це питання дозволяє розглянути дилему між соціальними очікуваннями та власними переконаннями, а також визначити пріоритети в житті.

7. Якими якостями ти хотів/ла б володіти, щоб почуватися ще кращою людиною? Як ти плануєш їх розвивати?

Це питання спрямоване на майбутнє і самовдосконалення, допомагає виявити, над чим варто працювати і як розвивати позитивні риси характеру.

Додаток Е

«Розповідь про себе» з 8 запитаннями

Привіт! Мене звати (ім'я), і я хочу розповісти трохи про себе.

1. Як тебе звати?

2. Скільки тобі років?

3. Що тобі подобається робити вільний час?

4. Які твої улюблені предмети в школі?

5. Яка твоя улюблена їжа?

6. Які тварини тобі подобаються?

7. Яким ти хочеш стати, коли виростеш?

8. Що тобі найбільше подобається в твоєму житті?

**Вправи які використовувалися для проведення та реалізації програми
«Разом до порозуміння»**

№	Назва вправи	Опис вправи
1	Вправа для взаємного пізнання (діти, батьки та вчителі)	Наша діяльність спрямована на те, щоб краще пізнати один одного. Якщо ви вже знайомі, це допоможе вам дізнатися про кожного щось нове. Я буду задавати запитання, на які члени групи будуть відповідати послідовно. Якщо вам потрібно часу для подумки, будь ласка, скажіть, і я повернуся до вас згодом. Пам'ятайте, щоб уважно слухати кожну відповідь, оскільки кожен учасник цієї групи є неповторною та значущою особистістю. Наприклад, ваш улюблений фільм? Хто з людей, яких ви зустрічали, найвидатніший? Якби ви могли стати твариною, якою твариною ви б стали і чому? І так далі.
2	Вправа Мозкова атака (діти)	Правила цієї вправи дуже прості: заборонена будь-яка критика та осуд, а натомість ми заохочуємо вільне висловлення ідей. Чим більше несподіваних та творчих ідей, тим краще. Почнемо з розминки: спробуйте придумати і записати якомога більше ідей, для чого можна використовувати носову хустку, дотримуючись правил "мозкової атаки". Тепер, ще складніше завдання: придумайте якнайбільше ідей для вирішення проблеми проблемної самооцінки у дитини. Розділіться на дві групи і зберіть всі ідеї для подальшого обговорення.
3	Вправа Оцінка себе (діти, батьки та вчителі)	Розуміння власної самооцінки має велике значення: вона визначає успішність і гармонію нашого життя. Для проведення вправи відкрийте свій зошит і створіть стовпчик відсотків від 0 до 100% зверху донизу. Потім намалюйте п'ять однакових ліній (шкал) на всій ширині аркуша. Перша шкала - загальна оцінка, друга - як вас оцінюють інші, третя - ваш максимум, четверта - ви через п'ять років, п'ята - куди ви прагнете бути? (Пам'ятайте, це ваші записи, ніхто їх не переглядатиме). 1. Проаналізуйте свою загальну успішність як особистості порівняно з іншими людьми вашої групи. 2. На другій шкалі відобразіть, як ви вважаєте, оцінюють вас інші люди. 3. Подумайте, який максимум ви могли б досягти, якби у вашому житті були всі можливості і ресурси для досягнення ваших цілей. 4. Представте, якою ви оцінюватимете себе через п'ять років. 5. Вкажіть точку, де ви бажали б знаходитися вже зараз і яка має бути вашою.
4	Вправа Інвентаризація турбот про близьких (діти)	Учасники спочатку мають скласти список всіх осіб, за яких вони несуть відповідальність та повинні піклуватися. Це означає включення у списку тих, про кого потрібно дбати. Нагадаємо, що забувши про себе, ми можемо перенапружити себе турботою про інших. Під час складання списку важливо врахувати наявність власної особи серед тих, хто потребує

		догляду. Потрібно прийняти колективне рішення про необхідність дбати про себе, про власне внутрішнє "Я".
5	Вправа Ранні дитячі спогади (діти)	Важливіша не хронологічна послідовність, а той епізод, який людина вважає своїм першим спогадом. Учасникам пропонується відтворити події з дитинства. Часто перший спогад відображає стиль життя людини. Важливо зауважити, що серйозні зміни в житті можуть змінювати перший дитячий спогад. При аналізі важливо врахувати всі деталі: наявність чи відсутність рідних (матері, батька і т. д.), характер спогаду (чи несе загрозу, чи є новою ситуацією), спосіб сприйняття (слуховий, зоровий, тактильний), а також почуття та емоції дитини. Це дозволяє аналізувати власні спогади, краще розуміти себе, робити висновки про те, що допомагає або заважає у житті, а головне - знаючи причину, ми можемо змінювати або розвивати в собі більше.
6	Вправа «Тест на вміння слухати» (діти)	Вдосконалення навичок уважного слухання можна перевірити за допомогою тесту. Вам буде задано 10 запитань, на які необхідно надати максимально відверті відповіді, які оцінюються так: – майже завжди – 2 бали; – найчастіше – 4 бали; – іноді – 6 балів; – рідко – 8 балів; – дуже малоймовірно – 10 балів. 1. Чи намагаєтеся ви закінчити розмову, якщо вам нецікава тема або людина, з якою ви розмовляєте? 2. Чи турбує вас манера спілкування з вами? 3. Чи є у вас звичка перебивати когось, коли ви розмовляєте? 4. Ви робите вигляд, що уважно слухаєте, але насправді думаєте про щось інше? 5. Чи змінюєте ви свій тон, голос і вираз обличчя в залежності від людини, з якою розмовляєте? 6. Чи змінюєте ви тему розмови, коли мова йде про тему, яка вам не подобається? 7. Коли ви неправильно вимовляєте чийсь слова або назви речей, чи виправляєте їх у своїй мові? 8. Чи змінюєте ви тему розмови, якщо вона стосується неприємної для вас теми? 9. Чи поправляєте ви мову людини, якщо вона неправильно вимовила слово, назву чого-небудь? 10. Чи буває у вас тон з відтінком зневаги, іронії щодо того, з ким ви спілкуєтеся? Підрахуйте бали: чим більше балів, тим більше у вас розвинене вміння слухати. Більше 62 балів – це результат слухача вище за середній рівень. Основні принципи активного слухання включають: • спрямовуйте увагу на людину, з якою спілкуєтеся, звертаючи увагу не лише на слова, а й на тон, міміку, жести, позу; • показуйте співрозмовнику, що розумієте його, наприклад, повторюючи зміст сказаного; • утримуйтеся від вираження оцінок та давання порад,

		оскільки вони можуть обмежувати волю висловлення і заважати виділити істотні моменти.
7	Закрийте очі й розслабтеся (діти)	Дихайте спокійно й глибоко. Уявіть собі, що ви опинилися на безмежних просторах сніжної країни. Всюди навколо вас — білий, чистий сніг, який блищить й переливається від морозного сонця. Повітря прохолодне й свіже, і ви насолоджуєтеся кожним подихом. Ви одягнені тепло й комфортно, але відчуваєте лише легкий мороз на обличчі. Не очікувано перед вами з'являються сани, запряжені північними собаками. Собаки радісно махають хвостами, мовляв, запрошуючи вас сісти. Ви зручно розміщаєтеся на сани, і вони починають рухатися. Плавно й спокійно вони ковзають по снігу. Повітря сповнене холодної краси, і ви відчуваєте себе безпечно й захищено. Сани набирають швидкість, а вітерець доторкнувся до вашого обличчя. Швидкість збільшується, але ви все ще відчуваєте себе в безпеці. На горизонті ви помічаєте величезну стіну з криги, яка перегороджує ваш шлях. Сани сповільнюються свій хід і зупиняються. Величезна стіна — перед вами. Хочеться рухатися далі, але крижана стіна перешкоджає. Ніщо не турбує тишу, але раптом на небі з'являються промені сонця. Вони стають сильнішими й яскравішими, а ви бачите сонце, яке світить, не сліплячи. Сніг починає переливатися різними відтінками, і все оживає навколо вас. Ви дивитеся на крижану стіну й помічаєте, що вона починає танути. Зі стіни виливаються струмочки, спочатку маленькі, потім все більші й більші. Сонце світить все сильніше, сніг іскриться, і стіна стає меншою, доки не зникає зовсім. Шлях вільний. Ви відчуваєте полегшення й свободу. Цінуйте цей момент, і через кілька хвилин повертайтеся назад, до нашої кімнати.
8	Міні-лекція (діти, батьки та вчителі)	Важливість здорових взаємин між батьками та дітьми. Для дітей — це важлива умова для гармонійного розвитку, а для батьків — це можливість розкрити свій батьківський потенціал і самореалізуватися в будь-якій сфері. Теоретичний підхід до основних моделей особистості Берна розглядає переваги та особливості кожного з компонентів: батьківського, дитячого і дорослого. Батьківський компонент дозволяє людині відігравати роль батька чи матері, що спрощує багато реакцій, звільняючи час і енергію для вирішення більш важливих завдань. Проте, надмірне використання цього компонента може призвести до неконтрольованого нав'язування порад та оцінок іншим, а також приховування власних слабкостей. Дитячий компонент, з іншого боку, приносить у життя радість, спонтанність і творчість. Він є джерелом інтуїції та безпосередності. Але, якщо цей компонент переважає, можуть виникнути проблеми з неслухняністю, хаотичністю та неконтрольованим поведінкою. Дорослий компонент орієнтований на раціональну обробку інформації і адекватну оцінку ситуацій. Він допомагає ефективно взаємодіяти з оточуючим світом. Але, якщо його вплив перевищує міру, людина може стати схожою на комп'ютер, втративши радість життя та емоційність.

		В дискусії обговорюються наведені моделі особистості і їхня адекватність у життєвих ситуаціях, а також акцентується увага на сильних і слабких сторонах кожної з них. Важливо переосмислити цінності та способи реагування на конкретні ситуації.
9	Вправа у картинній галереї (діти)	Вправа спрямована на саморефлексію та усвідомлення слабких сторін особистості. Учасники уявляють себе у картинній галереї, де зібрана колекція дивних портретів. Під одним із них написано: "Той, що піклується". Ведучий описує портрет людини, яка своє життя віддавала турботі про інших. У її поставі видно напруженість та твердість, які маскують почуття неповноцінності. Погляд напружено спрямований вперед, готовий до інтенсивної віддачі. Ця людина сидить, але напружено стиснуті ноги та руки, які компенсують внутрішню слабкість. Така особистість відчуває себе здатною безкорисливо любити і обирає професію, пов'язану з допомогою людям. Проте її самовідданість може стати джерелом образи, коли інші не відповідають такою ж мірою. Вона завжди знаходить тих, хто потребує допомоги, але не дозволяє іншим робити щось для неї, створюючи залежність. Учасники запрошуються вдивитися уважно у цей портрет і відчути, чи відображає він їхні власні риси. Це може викликати відчуття, ніби дивишся в дзеркало, де впізнаєш свої особливості. Але давайте розглянемо наступний портрет, щоб розкрити нові аспекти особистості. Ім'ям цього портрета є "Той, хто приховується". У напруженій позі, плечах та спині відчувається гостра нервова напруга. Портрет зображує людину з твердо нахиленою головою, що свідчить про страх та бажання сховатися. Навіть коли вона сидить, вона викликає враження твердої, рішучої ходи, нервових рухів. Ця людина має схильність до квапливих, неприродних рухів, що є примітивною реакцією захисту. Напруженість виявляється у всьому: у схрещених ногах, стиснутих руках, судорожно схоплених пальцях, зморщках на чолі та стислому роті. Широко розкриті очі виражають страх і бажання сховатися. Самосвідомість цієї людини переповнена почуттям боргу перед усім світом. Вона уникає видимості та намагається бути непомітною. На роботі вона старанно виконує свої обов'язки, не привертаючи уваги, і уникає сильних емоційних контактів. Зображення людини, яка хоче приховатися, може виявитися в бажанні замаскувати себе за допомогою волосся, окулярів або гриму. Вона уникає ситуацій, що вимагають вияву сильних емоцій. І тепер уявіть, що це не просто портрет, а дзеркало. Ви впізнаєте себе?... Ні, жодної схожості. Тоді підемо далі... Погляньте на цього персонажа, якого ми назвали "Сильним". З першого погляду він справді вражає силу: його розправлені плечі, випнуті груди, піднята голова - усе це видається як спроба показати свою міць навколишнім. Проте під цією зовнішньою твердістю та напруженістю сховані чутливість, агресивна імпульсивність і запальність, потреба в

	самоствердженні. Демонстративність цього персонажа виявляється у широко розставлених ногах, у руках, що впираються в боки. Цей портрет дуже виразний: якщо трохи уявити, він ніби оживає. Наш "Сильний" дивиться на нас зверху, його оцінюючий, прямий погляд пронизує нас холодом і гордовитістю. Вираз його обличчя - це суміш рішучості і холодності. Та посмішка, яка промайнула, говорить про внутрішню суперечливість та схильність до заперечення і знецінювання. Він, можливо, хоче, щоб його бачили сильним, але водночас, він відчуває, що за цим гордістю можна відчути його невпевненість та внутрішню рану. Ця людина демонструє свою силу, ховаючи від інших свої внутрішні тривоги та напруження. У цього персонажа немає іншого виходу, крім як "тримати себе в руках", і він навіть може це розглядати як своє достоїнство. Він відчуває себе "людиною обов'язку", і ця роль "сильного хлопця" змушує його "заморожувати" свої сильні почуття вольовими зусиллями або за допомогою алкоголю, наркотиків тощо. Деякі з них використовують їжу як ізоляційну "подушку", що може заспокоїти або зменшити біль, але водночас, це не вирішує проблем, а частіше створює нові. Хоча, звісно, це не ваш портрет... Однак багато чоловіків і жінок можуть відчувати схожість з цим "сильним хлопцем", якому ніщо не може допомогти вивести з себе свої внутрішні конфлікти. Гастрит, виразка шлунка, гіпертонія, інфаркт - це "улюблені" хвороби таких людей. Але давайте подивимося на наступний портрет. Ось перед нами портрет пасивної особистості, яку ми назвали "Інертний". Його постава – млява, голова схилена, а цілковита відсутність виразу на обличчі свідчить про відсутність внутрішньої мотивації. Він здається незацікавленим у своєму оточенні, широко розставлені ноги і розслаблені руки свідчать про його байдужість. Його напівприкриті очі видають інертність та відсутність інтересу до світу, але в той же час, у його виразі особи можна помітити наївну самозакоханість і марнославство. Навіть якщо ця людина раптом вирішить піднятися, вона робить це з невпевненістю і пасивністю. Вона чується невпевненою в світі, і її незмінний стан намагається викликати співчуття та розуміння в інших. Ця особа вже давно відмовилася від будь-якого навантаження відчуттям боргу, переконана, що всі зусилля марні. Вона вчиться тому, що коли вона хворіє, це спричиняє жаль і каяття в інших, але водночас дарує їй увагу та допомогу без необхідності пояснювати або виправдовувати себе. Чи впізнали ви себе в цьому портреті? Можливо, ви побачили риси своїх знайомих? Тепер залишається розглянути останній портрет, який має відверту назву "Безжиттєвий". На цьому полотні ми бачимо особу, заморожену у нерішучій позі, з головою, яка важко висить на грудях. Людина майже не дихає, її плечі зведені, і це свідчить про те, що їй важко сприймається життя. Руки безпомічно тягнуться, а очі виражають порожнечу та гіркоту. Ця людина відчуває безпорадність і боїться навіть думати про майбутнє, вважаючи, що єдиний вихід - це смерть.
--	--

